

T.C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELES'TE İLKE VE BİLGİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İkra ÖZBAYRAK

Danışman:

Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN

İSTANBUL

2024

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

ARİSTOTELES'TE İLKE VE BİLGİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

İkra ÖZBAYRAK

Danışman:
Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN

İSTANBUL

2024

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe Anabilim Dalı'nda 010219YL09 numaralı İkra ÖZBAYRAK'ın hazırladığı "*Aristoteles'te İlke Ve Bilgi*" konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 25/12/2024 günü (20:00-22:00) saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Doç. Dr. Esat Burak ŞAMAN
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)

Prof. Dr. Ahmet Ayhan ÇİTİL
İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Hakan YÜCEFER
Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

İkra ÖZBAYRAK

25/12/2024

ÖZ

Aristoteles *epistêmê*yi gerekçelendirme ile bilgi iddiasını ortaya koymaya, bu bilgiyi mümkün kılan hem gerekli hem de yeterli koşullarla bilginin açıklamasını vermeye çalışmaktadır. Bu nedenle o öncelikle tanımlama ve tanıtlamanın tam olarak nasıl olacağına dair bir araştırmaya girmektedir. Aristoteles tanım ve tanıtlama ayrımını yaparken öncelikle tanımın neliğe özgü oluşuna ve neliğin de tümel oluşuna bir gönderimde bulunmaktadır. Aristoteles tanıtlamanın, tanımlamanın ve aksiyomların orta terimi de içine alan ilişkiselliği ile bilgiyi kesin olarak ortaya koymayı hedeflemektedir. Bilmenin öncelikle tanıtlama ile olan ilişkisinde cinse, orta terim ve kendi başınlığa odaklanmakta ve bilginin kesinliği için ilkelerin nasıl bilinebileceği araştırmaktadır. Aristoteles ilk öncüllerin doğruluğu apaçık bulunan, tanıtlanma zorunluluğu bulunmayan ve kendiliğinden apaçık olduğu için kendinden sonraki önermelerin öncelikli öncülü olarak temel olduğundan söz etmektedir. Bu çalışmanın amacı temelde ilke fikri üzerinden Aristoteles'in bilgiyi nasıl elde ettiğidir. Tez ilk öncüllerin cins (*genos*) ve orta terim ile ilişkisine odaklamakta bu bağlamda tanıtlamanın ve tanımlamanın Aristoteles için tam olarak neyi ifade ettiğini ve bu unsurların bilmeyle ve nous ile bağıını ortaya koymaya çalışmaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Arkhe, Epistêmê, Nous, Tümevarım, Tümdengelim, Orta Terim, Cins, Arkhai.

ABSTRACT

Aristotle tries to present both necessary and sufficient conditions that make *epistêmê* possible in order to justify it. Therefore, he first enters into a research on how exactly definition and demonstration will be. While making the distinction between definition and demonstration, Aristotle primarily refers to the definition being specific to what it is and he also refers to the universality of what it is. Aristotle aims to definitely reveal knowledge with the relationality of demonstration, definition and axioms, including the middle term. In the relationship of knowledge with demonstration, he primarily focuses on genus, middle term and *kath'auto* and investigates how principles can be known for the certainty of knowledge. Aristotle mentions that the truth of the first premises is obvious and is self-evident, does not require proof so that they are the primary premises of the propositions that follow them. The aim of this study is to explore how Aristotle obtained knowledge through the concept of the first principle. Thus the thesis focuses on the relationship between the first premises, first principles, the genus and the middle term. In this context, it tries to reveal what demonstration and definition mean for Aristotle through the connection between knowing and nous.

Key Words:

Arkhê, Epistêmê, Nous, Deduction, Induction, Middle Term, Genus, Arkhai.

ÖNSÖZ

Varlığı yahut var olanı bilmek üzere Aristoteles amacıyla yürüttüğüm bu çalışmada Aristoteles'in bir soruyu sormaktaki amacına ve verdiği cevap itibariyle neyi hedeflediğini anlamaya çalıştım. Aristoteles'i anlamak belki de üzerine en çok düşünülen filozof olduğu için kolay ama bir o kadar da farklı ele alındığı için belki de en zoruydu. Bu nedenle öncelikle bu tez çalışmasının konusunun belirlenmesinde, planlanmasında, yürütülmesinde ve oluşumunda ilgi ve desteğini esirgemeyen tez danışmanım Doç. Dr. E. Burak Şaman'a teşekkürlerimi ve şükranlarımı sunarım. Bütün lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca tecrübe ve birikimlerinden yararlandığım her birinin üzerimdeki emeğini inkâr edemeyeceğim başta bölüm başkanı Prof. Dr. Tahsin Görgün olmak üzere İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Felsefe Bölümü'nün değerli hocalarına teşekkürü bir borç bilirim. Düşünce dünyamın şekillenmesinde emeği inkâr edilemez olan ve sorgulamalarımın cevaplar bulmamı sağlayıp yeni sorgulamalara kapı aralayan Prof. Dr. Ayhan Çitil'e kalbi şükranlarımı sunarım. Bu tezin oluşmasını mümkün kılan lisans ve yüksek lisans eğitimimi aldığım İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi'ne ve engin kitap kütüphanesinden istifade etmemizi sağlayan İSAM ve çalışanlarına da ayrıca teşekkür ederim. Son olarak tüm eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen, her daim yanımda olan başta anne, babama ve kız kardeşlerime kalbi şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
BEYAN.....	iii
ÖZ.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR.....	viii

GİRİŞ.....	1
------------	---

BİRİNCİ BÖLÜM

METAFİZİK İTİBÂRİYLE İLKE	4
1. Varlığın İmkânı Olarak İlke/ <i>Arkhe</i>	6
2. Bilginin İmkânı Olarak İlke/ <i>Arkhe</i>	12

İKİNCİ BÖLÜM

II. ANALİTİKTEKİ KAVRAMLAR İTİBARİYLE İLKE	19
1. Özel İlkeler	20
1.1. Cins	24
1.1. Kendi Başına Olmak/İlinek.....	26
1.1. Orta Terim.....	28
2. Tanım	31

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İLKELER BİLİNEBİLİR Mİ?	36
1. Bilgi ya da Bilmenin İlkeleri/ <i>Arkhai</i>	38
2. İlk İlkeler ve <i>Nous</i>	45
SONUÇ.....	51
KAYNAKLAR	54
ÖZGEÇMİŞ	57

KISALTMALAR

Kısaltma	Bibliyografik Bilgi
çev.	çeviri
ed.	editör
s.	sayfa

GİRİŞ

Felsefe “Varlık nedir?” sorusu ile başladığı sorgulamasına “Var olanın var olan olarak ortaya çıkması nasıl mümkün olmuştur?” ve “Var olanı bilmek nasıl mümkün olur?” sorularını da ekleyerek devam eder. Düşünce bu sorular aracılığıyla varlık ve bilgi arasında bir bağ kurmaya çalışırken bu bağın imkânını da soruşturur. Varlık ve bilme arasındaki mesafeyi yaklaştırma ve bu aşma çabası varoluş, *arkhê*, dil, bilme, *nous* gibi kavramlar itibariyle gerçekleştirilmektedir.

Klasik dönemin düşünürleri çokluğun, varoluşun arkasındaki temel ilkenin ne olduğunu dil ve düşünce arasında kurulan bağ ile anlamlandırmaktadır. Var olan hakkında konuşma imkânı oluşturan şey “var olanın var olan” olarak ortaya çıkmasında önemli bir yeri olan *arkhê* fikri etrafında şekillenmektedir. *Arkhenin* tam olarak ne olduğu Sokrates öncesi düşünürlerin temel kaygısı olarak tezahür ederken ortaya atılan düşünceler *arkhê*nin farklı formlarını ele almayı zorunlu kılmıştır. Ancak düşünürlerin odak noktasını çokluğun arkasındaki tek temel ilke oluşturmaktadır. Bu nedenle *arkhê*nin maddi olup olmayacağı sorgulaması bize var olanın nasıl var olduğuna dair temel tartışmanın da önünü açar.¹ Bu bağlamda *arkhê* pek çok farklı anlamı kendi içerisinde barındırırken Aristoteles tüm anlamların ortak noktasını ortaya çıkarmaya çalıştığı bir araştırmanın izini sürer.²

Aristoteles’e göre pre-sokratik dönemin düşünürleri var olan her şeyin temel ilkesi olarak gördükleri şeyde temelde kalıcı olan ancak kalıcılığa bağlı olarak birtakım özelliklerin de değişimini mümkün kılan bir *ousia* aramışlardır. Aristoteles doğa filozoflarının çokluğun arkasındaki temel kaynak olarak adlandırdıkları *arkhe* fikri etrafında soruşturmasını sürdürür. İlke bir başlangıç olarak ele alınırken var olanların arkasındaki temel neden olarak da düşünülür. Bu fikri ortaya atan düşünürler *arkhenin* doğada gerçekte neler olabileceğini yürüttükleri soruşturmada esasında aradıkları şeyin çokluk olarak sözüne ettikleri var oluşu mümkün kılan ve düzen veren bir kaynak olduğu unutulmamalıdır. İlkenin ne olabileceği tartışmaları düşünürleri maddi unsurlara

¹ Aristoteles, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Sosyal Yayınları, 2012, s. 90-95.

² Jiyan Yu, “Is There a Focal Meaning of Being in Aristotle?”, *The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter* (1999): 1-12.

<https://orb.binghamton.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1192&context=sagp>

(erişim 19. 07. 2024)

yöneltmiştir. Ancak madde Aristoteles'e göre *ousia* anlamında bir kalıcılığa kapı aralamaz. Bu nedenle Aristoteles var olanın arkasındaki *arkhê*yi bu temel kalıcılık perspektifi itibariyle ortaya koymaya çalışmaktadır. Aristoteles bu bağlamda hem ontolojik bir kalıcılık hem de *epistêmê*yi mümkün kılan bir kalıcılığı araştırır. Kalıcılık; *ousia*, *eidos*, *nous* bağlamında ortaya çıkan ve her bir kavramın kendi özelinde bir kalıcılık olarak anlaşılabilir.

Aristoteles özellikle bilme söz konusu olduğunda ilk ilkeler olarak ortaya koyduğu *arkhainin* bilmeyi nasıl mümkün kıldığını; tanıtlama, tanımlama ve *nous* itibariyle açmaktadır. Bu bağlamda bu tez ilk bölümde *arkhê*nin gelişimini anlamlandırabilmek için öncelikle Aristoteles öncesi ilkçağ düşünürlerinin *arkhê* olarak ele aldıkları şeylerin arkasında yatan temel nedene odaklanmaktadır. Aristoteles'in *arkhê* düşüncesini de bu bağlamda açık hale getirmeye çalışmaktadır. *Arkhê* düşüncesi sadece varlığın temelini değil aynı zamanda bilebilmenin kaynağını da açık hale getirir.

İkinci bölüm itibariyle bilginin temelinde yer alan *arkhê*nin bir kaynak bir başlangıç olarak bilgiyi elde etmedeki önemi üzerine bir tartışma yürütülür. Varlığın arkasındaki temel kaynak fikri bilgi söz konusu olunca *arkhai* itibariyle anlaşılır hale gelirken bilme odaklı bu soruşturmada Aristoteles'in *İkinci Çözümlemeler* adlı eseri yol gösterici olmuştur. Bu soruşturma kapsamında tanıtlama, cins, kendi başınlık ve orta terim kavramlarına odaklanılmıştır. Aristoteles'e göre olanın olduğunu bilip ardından nedenini araştırmakla hem var olan hem de onun nedeni ikisi birden açık hale gelir. Ancak ona göre bir şeyin olduğunu bilmeden nedenini bilmek ve olandan bağımsız neliğini bilmek de mümkün görünmemektedir.³ Aristoteles bilme edimini inşaa ederken ortaya koyduğu bu terimler aracılığıyla bilgiyi sanıdan ayırmayı ve bilginin kesinliğini ortaya koymayı hedeflemektedir.

Aristoteles bilgide başlangıcı doğru olarak belirleyebilmek için öncelikli olan bilginin ne olduğunu araştırırken bizim için önce gelen ve doğası gereği önce gelen gibi bir ayırmadan söz eder. Bilmek duyumdan başlar duyumdan uzak olanlara doğru devam eder. Duyumun öncelikli olarak bize bilgiyi temin ettiği fikri duyuma uzak olanlara doğru bir süreci vurgularken Aristoteles gerçekliğin düşünebilecek bir doğaya sahip olduğunu

³ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005, s. 61.

vurgulamaktadır. Aristoteles gerçekliği bilebilmek için her ne kadar duyuma bir parantez açsa da temelde öncelikli olarak vurguladığı şey bilme faaliyetinin kendisine bağlı olduğu bilinen öncüller yahut ilkeler ile mümkün olduğudur. İlk ilkeler herhangi bir bilimin temel ilkeleri ve her bilimsel bilginin temel zorunlu ilkeleri olarak bir ayrıma tabii tutulur. Bilimsel alana dair bir soruşturma duyumdan hareket ederek o alanın ilkelerin ortaya çıkarmayı hedefler.

Üçüncü bölüm itibariyle bu kavramların da üzerine oturduğu bilme fikri ve bilmeyi mümkün kılan *nousa* odaklanılmaktadır. *Nousu* anlamak bir bakıma Aristoteles düşüncesi itibariyle duyusal olana ve duyusal olandan başkaya yönelmeyi gerekli kılmaktadır. Bu bağlamda Aristoteles'in bir şeyi bilmenin imkanını daha açık hale getiren tümevarım (*epagogi*) ve tümdengelim (*sumpérasma*) nasıl ele aldığı ve *epistémê* için gerekli olanın hangi bilme türü itibariyle gerçekleştiği de önem arz etmektedir. *Epistémê* başka türlü olamayacak olan olarak gerekliliği imler. Bu nedenle *epistémênin* gerekliliği onun ilkelerinin gerekliliği ile doğru orantılı⁴ olup *epistémênin* ilkesi olarak nousun *a priori* bir yeti olup olmadığı yahut onun sezgi, entellektüel sezgi olarak anlaşılmasının ne ifade ettiği bu bölüm itibariyle açıklanmaya çalışılmaktadır.

⁴ Murat Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous: The Posterior Analytics", *The Southern Journal of Philosophy* 36 (1998): 31-35.
<https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1998.tb01742.x>.
(erişim: 13.03.2021)

I. BÖLÜM: METAFİZİK İTİBÂRIYLA İLKE

Varlığı anlama adına yürütülen felsefî soruşturma odağına “gerçekte var olan nedir?” ve “varlığı nasıl bilebilirim?” sorularını almaktadır. Varlığı anlamak antik Yunan düşünürlerini bu sorular itibariyle çokluğun meydana gelişine dair cevaplar aramaya iterken çokluk araştırması değişim ve hareketin kaynağına dair de düşüncelerin ortaya konmasına sebep olmuştur. “Varlık”ın soruşturulması onun arkasındaki kaynağa, ilkeye yani varoluşun bir bakıma da hareketin arkasındaki temel ilkenin ne olabileceğine dair ontolojik sorgulamanın önünü açmaktadır. Bu soruşturma *arkhê*nin bilinebilirliği itibariyle de öncelikli bilginin ne olduğu sorusuna bizi götürmektedir. Ortaya atılan *arkhê* düşüncesi “değişen” ve “değişmeden kalan” arasında var olan gerilimi hem ontolojik hem de *epistêmê* merkezli giderme çabası olarak karşımıza çıkmaktadır.

Doğa filozofları için *arkhê* başlangıçta var olan ve çokluğun kendisinden çıktığı ilk ve asli madde olarak değişimi mümkün kılan şey olarak kendini bize açık ederken varlıkların neden meydana gelip neden oluştuklarının cevabını da içinde barındırır.⁵ Mc. Kırahan, bu nedenle doğa filozoflarının bir şeyin arkasındaki temel ilkenin maddi olduğunu iddia etmesini sadece yaşamı mümkün kılan şey olarak ortaya koymadığını her şeyde bir bakıma hareketi de mümkün kılan bir şey olması bakımından böyle bir ilkeye başvurduğunun altını çizmektedir.⁶ Maddi bir ilke olarak ortaya konan *arkhe* düşüncesi su, hava, ateş, toprak gibi unsurlar itibariyle filozoflar, Aristoteles’e göre her şeyin kendisinden geldiği, kendisine gittiği, kendisinden meydana gelen bir *arkhê* araştırmaktadır.

Ancak bütün bu filozofların düşünceleri yalnızca oluş, yok oluş ve hareketle ilgilidir. Çünkü onların ilkeleri ve nedenlerini araştırdıkları varlık, pratik olarak, yalnızca bu tür varlıktır. Görüşlerini var olan her şeyi içine alacak biçimde genişletenler ve var olan şeyler arasında bazısının duyusal olduğunu, bazısının ise duyusal olmadığını kabul edenlere gelince, onlar kuşkusuz her iki tür varlığı da incelemektedirler.⁷

⁵ Ahmet Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi I / Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022, s.101.

⁶ Richard D. McKirahan, *Philosophy Before Socrates: An Introduction with Texts and Commentary* Unites States of America: Hackett Publishing Company, 1994, s.29-30

⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 105.

Doğa filozofları bu anlamda *arkhê* tartışması ile doğada gerçekte var olanın ne olduğuna dair sorular sormaktadır.⁸ Filozoflar, çokluk olarak sözüne ettikleri var olmanın arkasında düzen veren bir kaynak aramışlardır ve düzen veren şey olarak bir *arkhê* fikrinden söz etmektedirler.⁹ Temel ilke, ilk neden, köken olarak anlaşılan *arkhê* öncelikli olarak bir başlangıç noktası olarak ele alınmakta ve varoluşun altında yatan ve aynı zamanda onu açıklayan birincil nedene atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle doğa filozofları için *arkhê* başlangıçta var olan ve çokluğun kendisinden çıktığı ilk ve asli madde olarak değişimi mümkün kılan şey olarak kendini bize açık ederken varlıkların neden meydana gelip neden oluştuklarının cevabını da içinde barındırır.¹⁰

Aristoteles maddi yapıdaki bir ilkenin ilk dönem düşünürleri için her şeyin kendisinden meydana geldiği ve yine ona döndüğü bir şey olduğunu belirtmektedir. Aristoteles ilkeyi/*arkhê*yi bu anlamda töz (*ousia*) olarak anmakta nitelikler değişip başkalaşım meydana gelirken o şeyi o şey yapan şey olarak ilk doğa varlığını sürdürmekte ve ne oluşa ne de yok oluşa tabi olmaktadır.¹¹

Maddi bir ilke olarak *arkhê*nin bu anlamda hiçlikten hiçlik gelemeyeceği düşüncesi arka planıyla bir kalıcılık ve başlangıç araştırması olduğu da söylenebilir.¹² Bu nedenle doğa filozoflarının her şeyin altında olduğunu ve her şeyi oluşturan şey olarak düşündüğü unsurların aynı zamanda bir *ousia* olarak ele aldığı söylenebilir.¹³ Buna göre *arkhê* ve *ousia* olarak ortaya konmaya çalışılan unsurlar niteliklerini değiştirse bile varlığını sürdüren şey olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür bir *arkhê* değişimin arkasındaki değişmeden kalan yahut çokluğun arkasında birlik olarak anılan şeyin yani başlangıcın ne olduğuna yönelik bir araştırmadır da denilebilir. Çokluğun içinde “başlangıç” ve “kalıcılık” iddiasıyla aranılan bu ilkenin neliği (ateş, su, hava, toprak) değişmekte olsa bile düşünürler bir birlik arayışı olarak maddi ilkelerden söz

⁸ Hüseyin Aydoğdu, “Aristoteles Ontolojisinde Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği Problemi”, *Dört Öge* 18 (2020): 35.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1216077> (erişim 19.09.2021).

⁹ İşıl Bayar Bravo, “Antikçağ’da Varlık ve Bilgi Problemleri Üstüne”, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2007): 46.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803628> (erişim 23.04.2022).

¹⁰ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1*, s.101.

¹¹ Aristoteles, *Metafizik*, s.90.

¹² Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1*, s.91-92.

¹³ W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi -I Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*, çev. Ergün Akça İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011, s.58.

etmektedirler.¹⁴ Presokratik düşünürlerin ele aldığı anlamda *arkhê*’yi tartışmak “bir şeyi o şey yapan” neliğin üzerine bir araştırma yahut o şeyi o şey olarak ortaya çıkaran tözün ne olduğunun araştırılması olarak da düşünülebilir. Diğer bir ifadeyle *arkhê* araştırması varlığın neliğine yönelik olabileceği gibi esas var olanın ne olduğuna yönelik de olabilir.¹⁵

Presokratik olarak anılan dönemin doğa düşünürleri bu anlamda *arkhê* tartışması ile doğada gerçekte var olanın ne olduğuna dair sorular sormaktadır.¹⁶ Filozoflar, çokluk olarak sözüne ettikleri var olmanın arkasında düzen veren bir kaynak aramışlardır ve düzen veren şey olarak bir *arkhê* fikrinden söz etmektedirler.¹⁷ Temel ilke, ilk neden, köken olarak anlaşılan *arkhê* öncelikli olarak bir başlangıç noktası olarak ele alınmakta ve varoluşun altında yatan ve aynı zamanda onu açıklayan birincil nedene atıfta bulunmaktadır.

1. Varlığın İmkânı Olarak İlke/Arkhe

Sözlükte *arkhê*; başlangıç, ilk neden, kök, köken, ilk ilke, ana öge gibi anlamları ile ele alınırken bir şeye başlamak, yol göstermek, yönetmek ve baş olmak gibi anlamları bulunmaktadır.¹⁸ Kavramın tarihsel süreçte kullanılma biçimi onun farklı anlamlarına kapı aralarken bu anlamları bütüncül olarak ortaya koymak kavramın esasında temelde neyi açık ettiğini ve neyi imlediğini de bize göstermektedir. Aristoteles bir taraftan kendinden önceki düşüncenin tarihsel sürekliliğini ortaya koymakta diğer taraftan bu süreklilik itibarıyla kavrama dair o ana kadar ortaya atılmış düşünceleri zikretmektedir.¹⁹ Bu bağlamda kendi düşüncesi itibarıyla değerlendirdiği *arkhê*’yi ortaya koyarken önceki düşünürlerin ne söylediklerini de incelemektedir.²⁰

¹⁴ Arslan, *İlkçağ Felsefe Tarihi 1*, s.92

¹⁵ Ufuk Özen Baykent, “Sokrates Öncesi Felsefede Arkhê Sorunu”, *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5 (2018): 31.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/591716> (erişim 12.08. 2023).

¹⁶ Aydoğdu, “Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği”, s. 35.

¹⁷ Bravo, “Antikçağ’da Varlık ve Bilgi”, s. 46.

¹⁸ Francis E. Peters, *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*, çev. Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004, s. 50.

¹⁹ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, çev. Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018, s. 77.

²⁰ Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 43-51.

Kavramın önceki değerlendirilmelerini kendine bir hareket noktası bir başlangıç olarak belirlerken kavramın çıkmazlarına sunulan çözüm önerileri kavramın içeriğini genişletmektedir. Bir diğer ifadeyle başlangıcın doğru olarak belirlenmesi ile ona dair söylenmiş düşünceler bir noktada kavramın kendisinde doğrulanır ya da bu düşüncelerin bir kısmı kavram itibarıyla dışarıda bırakılır. Aristoteles bu nedenle doğru bir görüşle tüm verilerin uyumlu hale geleceğini yanlış bir görüşle gerçeklerin çok geçmeden çatışacağından söz etmektedir.²¹ Aristoteles, bu düşüncelerin çıkmazlarını ortaya koyarken buna bağlı olarak kavrama dair bütün birikimi kavrama dâhil ederek kavramı genişletmekte, onun anlam ve içeriğini zenginleştirmekte ve asıl anlamını da ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.²² *Arkhê* kavramı Aristoteles'e gelinceye kadar belli anlamlar yüklenmiş kavramın kullanımı kavramın ilk anlamından izler taşıırken²³ kavram düşünürün elinde yeni anlamlara kapı aralar hale gelmiştir. Peki Aristoteles için *arkhê* ne anlama gelmekte ve *arkhê* olarak vurguladığı şeye neden başvurmaktadır?

Aristoteles farklı başlıklar altında pek çok farklı ilkedен söz ederken farklı alanlara ait farklı ilkelerin de söz konusu olduğunu belirtmektedir. Aristoteles'e göre var olanların ilkelerinin ortaya konması tüm gerçekliğin ilkelerini ve nedenlerin ortaya koymakla mümkün görünmektedir.²⁴ "Varlık türlü türlü söylenir"deki varlık her bir alan için farklı bir anlamı kendinde barındırır ve varlık o vechesi itibarıyla bir alanın konusu olup o vechesi itibarıyla bilinmektedir. Ancak mevzu varlığa gelince Aristoteles bu bilimlerin varlığı ele alış biçimleri itibarıyla ilineksel olandan hareket ettiklerinin altını çizmektedir. Bu bağlamda *Metafizik* adlı eserinde varlığı varlık olması bakımından (*to on hê on*) ele alacak bilimin bu ilk felsefe olduğunu belirtirken varlık olmak bakımından varlığın ilkesinin ise ilineksel olmayan doğası gereği kendisine ait olacakları bir şeyin zorunlu olarak var olmasının gerekliliğinden söz etmektedir.

Çünkü bu diğer bilimlerden hiçbirisi genel olarak varlığı varlık olmak bakımından ele almaz; tersine onlar örneğin matematik bilimlerin

²¹ Aristoteles, *Nikomakhosa Etik*, çev. Saffet Babür, Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998, s.

²² Aylin Çankaya, "Aristoteles'te Nous ve Noesis Kavramları Üzerine Belirlemeler", s. 3, <https://ebs.duzce.edu.tr/Uploads/DersMateryal/115116-a78a06dd-8396-461c-854a-12ac79e7cae70.pdf> (erişim 18. 05. 2022).

²³ Ioanna Kuçuradi, *Çağın Olayları Arasında*, Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları, 2009, s.97-98.

²⁴ Oliver Primavesi ve Christof Rapp, *Aristoteles*, ed. Hasanhan Taylan Erkipçak, çev. Barış Yiğit, İstanbul: Runik Kitap, 2021, s. 69.

yaptıkları gibi, varlığın belli bir parçasını ayırarak sadece bu parçanın ana niteliklerini incelerler. Şimdi biz ilkeler ve en yüce nedenleri aradığımıza göre, bu ilkeler ve nedenlerin doğası gereği kendisine ait olacakları bir şeyin zorunlu olarak var olması gerektiği açıktır. O halde eğer varlıkların öğelerini arayanlar, gerçekte mutlak anlamda ilk ilkeleri aramakta idiyse, onların aradıkları bu öğelerin de ilineksel anlamda varlığın değil, varlık olmak bakımından varlığın öğeleri olmaları gerekir. Bundan dolayı bizim de varlık olmak bakımından varlığın ilk nedenlerini kavramamız gerekir.²⁵

Aristoteles *arkhê* soruşturmasında gerçekliğin ilkesinin ya da var oluşun temel ilkesini araştırmanın bir şeyi varlık olmak bakımından varlık olarak ele almakla irtibatlı olduğunu belirtmektedir. Çünkü varlıkla ifade edilen şey Aristoteles’e göre bir şeyi o şey yapan şey olmalıdır. Bir şeyin niteliği bize varlığın neliğini tam olarak söyleyemez.

İlkenin bir taşıyıcıya yüklenmemesi gerekir, çünkü bu durumda ilkenin ilkesi olacak: taşıyıcı bir ilkenin, taşıyıcının kendisine yüklenenden önce var olduğu görünecek.²⁶

Aristoteles bu nedenle ilk olanın belirlenmesinde ilkin kendisine yüklenenler kendisinden çıkarıldığı halde var olmaya devam eden şey olmasından söz etmektedir. Örneğin “bakır ikizkenar üçgen”den bakır ve ikiz kenarlık kalksa bile üçgen olmaklık devam etmektedir. Bu bağlamda üçgenin kendisi bir ilk olarak hareket edilen noktadır.²⁷ Ancak üçgen, çember gibi sözcükler belli belirsiz bir şeyi imlemektedir. Bu nedenle Ross, Aristoteles’te bilginin iki tür olduğundan söz etmektedir: şeylerin var olduğu bilgisi veya sözcüğün anlamının bilgisi. Örneğin çember gibi sözcükler tanıma ihtiyaç duymaktadır. Bu sözcüklerin anlamının açık olarak bilinmesi ile o şeyin var oluşunun bilinmesi arasında bir paralellik bulunmaktadır.²⁸ Ross’a göre Aristoteles bu sözcükler içerisinden adı ise başka bir yere koymaktadır. Çünkü Aristoteles adın neliği üzerinden bir tartışma yürütmez ancak adın herhangi bir şeye ait olup olmadığı üzerinden araştırmasını sürdürmektedir.²⁹ O halde ad ona karşılık gelen şeyi bize sunarken onunla/şeyle kuracağımız ilişki ismin işaret ettiği “şey”in neliği ve onun tanımsal hale getirilmesi

²⁵ Aristoteles, *Metafizik*, 1003 a26.

²⁶ Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019, s. 33.

²⁷ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 17-18.

²⁸ David Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017, s. 79.

²⁹ Ross, *Aristoteles*, s. 80.

üzerinden devam etmektedir. Adın bir var olanı işaret etmesi ile Aristoteles bir şeyin var olmaksızın bilgisinden ve niteliklerinden söz edilemez oluşunu ifade etmektedir. Aristoteles addan başlayarak adın işaret ettiği şey itibarıyla o şeyi bilmenin imkânını ortaya koymaktadır.

Bu bağlamda öncelikle dilsel olgulardan hareket eden Aristoteles³⁰ dildeki sınıflandırmadan yola çıkarak soruşturmasını sürdürür. Öncelikli olarak terimlerin birbiri hakkında söylenebildiğini söylemektedir. Terimler olarak söz ettiği bu temel sınıflandırmalar kategoriler olarak adlandırılmakta olup bu sınıflandırmalar bir şeye yüklenme anlamında bu ismi almıştır.³¹ Aristoteles kategorilerin birbiri hakkında söylenmesini terimler arasında kurulan bağıntı ile ortaya konduğunu yani bir başka şeyin yüklemi olma durumunun ancak bu terimlerden³² birini taşıması ile mümkün olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla *Metafizik*’te kategorilerin birbiri hakkında söylenebilir oluşundan, birisinin bir diğerini taşıdığından söz etmektedir. Sıraladığı bu terimler birbiri hakkında söylenebilmektedir. Ancak sadece bir terimin başka bir şey hakkında söylenemeyeceğinden yani bir şeyin yüklemi olamayacağından söz etmektedir.³³ Bu terimin *ousia* olduğunun altını çizen Aristoteles diğer her kategorinin *ousia*’nın yüklemi olacağından söz etmektedir. Aristoteles *ousia* (töz) olmaksızın kategorilerden bahsetmenin mümkün olmadığını belirtmektedir. Bu bağlamda varlığa dair bir şey söylemek için öncelikli olarak *ousia*’nın var oluşundan söz eden Aristoteles onu varlığın temel ilkesi olarak ortaya koymaktadır. Varlığın varlık olarak bilinmesi onun töz olarak ortaya konmasıyla ilgilidir. Bu bağlamda töz yani *ousia* Aristoteles’e göre varlığın kendisi ile ilgili olandır.

İlk öz ne bir taşıyıcı için söylenir, ne de bir taşıyıcı içinde olur.³⁴

Ousia olmaksızın herhangi bir kategoriden yahut bir özellikten bahsetmek mümkün değildir. Bir başka deyişle Aristoteles töz olmaksızın ona ait özelliklerden söz etmenin mümkün olmadığını belirtmektedir.

³⁰ Ross, *Aristoteles*, s. 48.

³¹ Ross, *Aristoteles*, s. 50.

³² Aristoteles, *Metafizik*, s.50.

³³ Aristoteles, *Kategoriler*, çev. Saffet Babür, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2019, s. 5-7.

³⁴ Aristoteles, *Kategoriler*, s. 6.

Araştırmamızın konusu, varlıkların ilkeleri ve nedenleridir. Ancak şüphesiz burada varlık olmak bakımından varlıklar söz konusudur. Çünkü sağlığın ve vücut sağlamlığının bir nedeni vardır; matematik nesnelerin de ilkeleri, öğeleri ve nedenleri vardır ve genel olarak, çıkarsamaya dayanan veya herhangi bir biçimde akıl yürütmeden pay alan her bilim, çok veya az kesin neden ve ilkeleri ele alır.³⁵

Aristoteles bu çerçeveye itibariyle tözün iki anlamından söz etmektedir. Buna göre töz;

1- Hiçbir şeyin yüklemi haline getirilemeyen en son dayanaktır (hypokeimenon).

2- Özü bakımından somut bir bireyin (tode ti) şekli (morphê) ve formudur (eidos).³⁶

Ousia Aristoteles'e göre değişmeyen ve bütün varlığı da ayakta tutan bir dayanak (hypokeimenon) olarak bütün yüklemeleri kendisinde taşıdığı şekliyle mevcut olmaktadır. *Ousia* bu anlamda Aristoteles'e göre bir özne hakkında tasdik edilmeyip her şeyin onun hakkında tasdik edildiği şey olarak kategorilerden bağımsız olarak var olmaktadır.³⁷ Bir şeyi o şey yapan şey bu anlamda tözdür. Bu da "varlık"ın asıl anlamıdır. Aristoteles'e göre tanım ve bilgi hem de zaman olarak *ousia* bu nedenle önce gelmektedir. Diğer kategorilerin var oluşu da ancak o var diye mümkündür. Bu nedenle *ousiayı* bir yanılla *hypokeimenon* olarak nitelendiren Aristoteles somut bireyin ilkesi olarak *ousiayı*, *ousianın* nedeni ve ilkesi olarak da *eidosu* ortaya koymaktadır.³⁸

Öteki yapılan-yaratılan nesnelerinin her birinde de bu böyle, çünkü bunların hiçbirisi kendi içinde yapma-yaratma ilkesi taşımaz: kimi, sözgelişi bir ev ya da el emeği üretilen bir başka şey başka nesnelerden, dışardan alır bu ilkeyi; kimi ise kendi içinde taşır ama 'kendi başına' değil, yani kimi nesneler ilineksel anlamda kendileri için neden olabilir. Demek ki doğa işte bu söylediğimiz. Bu tür bir ilke taşıyan her nesnenin bir doğası vardır. Bunların hepsi de birer töz. Çünkü hepsi bir taşıyıcıdır, doğa da her zaman bir taşıyıcı içinde bulunur. Hem bunlar 'doğaya göre' olan nesnelerdir hem de bunlarda 'kendi başına' bulunan özellikler: sözgelişi

³⁵ Aristoteles, *Metafizik*, s. 291-292.

³⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 254.

³⁷ Aristoteles, *Metafizik*, s. 307.

³⁸ Ross, *Aristoteles*, s. 262.

alev için yükselmek, nitekim alevin yükselmesi bir doğa değil, bir doğası da yok ama ‘doğa gereği’, ‘doğaya göre’.³⁹

Aristoteles *ousiayı* bir neden ilke olarak ortaya koyarken *ousiayı* yani bir bakıma bir şeyi bilmeyi ve şeyi o şey yapan şeyi bilmenin imkânının da belli ilkeler çerçevesinde mümkün olduğunu belirtmektedir. Bu nedenle Ross, *hyle* ve *eidosun* fiziksel olanda değil düşüncede ayırt edildiğinin altını çizmektedir ve *arkhênin* bir *ousia* olarak düşünülür olduğunu belirtir.⁴⁰ Bu bağlamda ortaya çıkan *ousianın* nasıl bilenebileceği sorusu ilk ilkelerin nasıl bilenebileceği sorusuyla irtibatlı olarak anlaşılacaktır. Aristoteles bir şeyi bilmenin ancak o şeyin ilk nedenini bildiğimizde mümkün olduğunu belirtirken öncelikli bilmenin nedenlerin bilgisi olduğunun da altını çizmektedir. İlk nedeni bildiğimizde o şeyi biliriz. O hâlde Aristoteles birincil, bütün diğer şeylerin kendisine bağımlı oldukları ve adlarını aldıkları şey olarak ortaya koyduğu *ousianın* ilkesinin ve nedeninin ne olduğunu araştırmaya devam etmektedir.

Ancak bilimin özel konusu daima birincil olan, bütün diğer şeylerin kendisine bağımlı oldukları ve adlarını aldıkları şeydir. Şimdi eğer bu şey tözse, filozofun tözlerin ilke ve nedenlerini kavraması gerekecektir.⁴¹

Aristoteles’e göre bir şeyi bilmek o şey hakkında nedenin bilgisine sahip olmak olarak nitelendirilirken neden bir yönüyle de ilke olarak var oluşu mümkün kılan şey olan olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir şeyi bilmek nedenin nedenini de bilmektir. Bir şeyin olma nedeni (nedenin bilgisi) ve o şeyin başka türlü olamayacağını bilmek (zorunlu olması) bize o şeyin bilgisini vermektedir.⁴² Eğer *ousia* bir şeyin o şey olmasını mümkün kılan şey olarak bir nedense o olmaksızın somut varlıktan söz edemezken o olmaksızın onun taşıdığı tüm yüklemeler de ortadan kalkacaktır.

Neden kavramı da aynı sayıda, farklı anlamlarda kullanılır; çünkü her neden, bir ilkedir. Bütün ilkelerde ortak olan şey, o halde, varlığın veya oluşun veya bilginin kendilerinden çıktığı kaynak olmalarıdır.⁴³

³⁹ Aristoteles, *Fizik*, s. 51.

⁴⁰ Ross, *Aristoteles*, s.114.

⁴¹ Aristoteles, *Metafizik*, 1003 b18.

⁴² Jonathan Barnes, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, çev. Hüsen Portakal, İstanbul: Cem Yayınevi, 2004, s. 53.

⁴³ Aristoteles, *Metafizik*, s. 235.

Arkhe var olan her ne ise onu meydana getirmesinin yanı sıra bir şeyin var oluşuna sebep teşkil etmeyi de içine almaktadır. Aristoteles böylece ilkenin; varlığın, oluşun ve bilginin kendinden çıktıkları kaynak olmaları anlamındaki ortak anlamından söz etmektedir. *Arkhenin* kaynak olması bakımından ortak bir anlam olarak değerlendirilmesi bize bir şeyin varlığı ile onun bilinmesi arasındaki geçişe imkan verir. Bu imkânı biz *arkhe* olarak ifade edilen pek çok kavramın bir arada değerlendirilmesi itibariyle hissederiz.

Aristoteles’in *arkhêyi* kendi kavramsal çerçevesi itibariyle ele alması ve *arkhênin* “neden”, “ousia” gibi farklı şeylere de işaret etmesi ile de bu ortak anlam vurgulanmakta böylece *arkhênin* “kendisinden hareket edilen ilk” olarak vaz edilmesine de imkân vermektedir. *Arkhênin*; başlangıç, kaynak anlamının belirginleşmesi varoluşun başlangıcına bizi yönlendirmesinin yanı sıra bir şeyi bilmenin temel ilkelerine de bizi yönlendirir. Bu nedenle Aristoteles için varlık alanında *arkhêden* söz ederken bilgi alanında da *arkhêden* söz etmek mümkün görünmektedir.

Aristoteles bilgi itibariyle koyduğu ve yine *arkhe* olarak isimlendirdiği bu ilkeler için bir sınıflandırma da yapmaktadır. Çelişmezlik ilkesinde olduğu gibi kimi ilkeler ispat edilmeksizin kabul edilmesi gerekirken hukukta var olan kimi ilkeler uzlaşmanın bir sonucu olarak zikredilebilir kimi ilkeler de biyoloji, fizik gibi sadece tek bir alana ait iken bütün alanları kuşatan tek bir ilkedен de söz etmek mümkün görünmektedir.

2. Bilginin İmkânı Olarak İlke/*Arkhe*

Aristoteles *Fizik* adlı eserine başlarken bir şeyin ilkesini, nedenini, öğelerini bilmekle o şeyi bilmek arasında bir bağ olduğunu ilkelerin bilinmesi itibariyle söz konusu şeyin de bilinebileceğine dair bir düşüncenin var olduğundan söz etmektedir.⁴⁴ Buna göre ilk ilkeleri ve nedenleri bilmek bir şeyi bilmektir. Ancak ilk ilkeleri bilmek nasıl mümkün olacaktır?

Aristoteles’e göre “bizim için önce gelen” ve “doğası gereği önce gelen” şeklindeki bir ayırmadan söz etmek mümkündür.⁴⁵ Bu bağlamda Aristoteles’in *Fizik* eserinin girişi itibariyle ortaya koyduğu düşüncesinde “bizim için önce gelen”den yola

⁴⁴ Aristoteles, *Fizik*, s. 9.

⁴⁵ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 11.

çıkarak “doğası gereği önce gelen”e doğru bir bilme süreci içerisinde olduğumuz söylenebilir. Aristoteles bilgi edinmenin imkânını ortaya koyarken bizim için daha bilinebilir olandan başlayarak doğası itibâriyle daha iyi bilinene doğru hareket etmeyi önerir ve bu anlamda nedeni bilmenin “o şey hakkında bilmek”le de bağını kurmaktadır. Bilmek, tikel ve duyumsanabilir olandan başlayıp tümele doğru devam eden bir süreç olarak değerlendirilebilir. Diğer bir ifadeyle bilfiil halinde olan bizim için önce gelen olarak değerlendirilebilir.

Duyu yoksa duyulur form olamayacağı için duyulur formun yokluğu da bilginin yokluğuna sebep olacağı için⁴⁶ Aristoteles ilkelerin elde edilmesinin de ancak duyumsama üzerinden mümkün olduğunu belirtmektedir. Duyumsama yoksa öğrenim ve dolayısıyla bilgi de yok olduğu için Aristoteles’e göre ilkeler defalarca algılanan hatıraların deneyime ardından tümevarıma ardından da bir tümelin bilgisine giden süreç itibariyle bilinmesidir.⁴⁷

Aristoteles, Ross’a göre duyumdan bilgiye geçişte öncelikle algılamanın onun ardından gelen algının korunması olan hafızanın ve daha sonra aynı türden tekrarlanan şeyler olarak deneyimin ve buna bağlı olarak tümelin ortaya çıkışından söz etmektedir.⁴⁸ Tikellerden tümele geçerken bir metaforla durumu anlatmaya çalışan Aristoteles henüz birlik olamamış ancak bir arada bulunan bir ordudan bahsetmektedir. Bu örnek ile ruhun duyumsama itibariyle elde ettiği bu ayrı ayrı teklere bir birlik vererek onu bir bütün bir birlik ve tümel olarak kendine sunmasını ve yine bu bütün ile Aristoteles gelen tek tek veriler ile şeyler hakkında tümel bir anlam oluşmasından söz eder.⁴⁹

O halde bu tutumlar ne belirlenmiş olarak içkindirler ne de bilmenin başka daha üstün tutumlarından çıkarlar: bunlar duyumdan çıkarlar; tıpkı savaşta bozgundan sonra, baştaki düzen sağlanıncaya değin bir adamın duraklamasıyla bir başkasının ve sonra bir ötekisinin duraklaması gibi. Ruh öyle bir var olandır ki onda bu edilgenlik olanağı bulunur. Demin söyleyip de açıkça anlatmadığımızı yeniden söyleyelim. Ayrımsız olanlardan biri durakladığından, ruhun içerisinde ilk bir tümel bulunur (Nitekim tekil olan duyumsanır, ne ki duyumun içeriği tùmeldir; sözgelişi

⁴⁶ Hasan Akkanat, *Klasik Dönem İslam Felsefesinde Tümelier İbn Sina Eksenli Bir Çözümleme*, Adana: Karahan Kitabevi, 2017, s. 29.

⁴⁷ Ross, *Aristoteles*, s. 97-98.

⁴⁸ Ross, *Aristoteles*, s. 98-99.

⁴⁹ Akkanat, *Tümelier İbn Sina Eksenli Bir Çözümleme*, s. 29.

insan duyumun içeriği, Kallias olarak insan değil); parçasız ve tümel olanlarda sona erinceye dek bunlarda da yeniden duraklamalar olur..⁵⁰

Burada tümel olanın çokluğun dışındaki bir birlik olduğunu belirtirken ruha atıf yapan Aristoteles ruhun tekil olanda tümeli duyumsadığını söylemektedir. Bu noktada deneyime atıf yapan Aristoteles'e göre ilkeler bu deneyim itibariyle elde edilmektedir. Deneyim itibariyle ortaya çıkan ilkeleri ikiye ayırmak gerekmektedir. Aristoteles deneyim oluşla ilgiliyse sanatın (*tekhnê*) varlık ile ilgiliyse bilimin (*epistêmê*) ilkesinin çıktığını belirtmektedir.

Deneyimden -ruhta tümüyle dural (değişmeden aynı kalan) olan tümelden, çokluğun tümü içerisinde aynı olan, çokluğun dışındaki birlikten- sanat ile bilimin ilkesi çıkar: oluşla ilgiliyse sanatın ilkesi, varlıkla ilgiliyse bilimin ilkesi.⁵¹

Bir başka deyişle şeylerin nasıl meydana geldiğine dairse *tekhnê* (sanatın), şeylerin ne olduğuna dairse *epistêmê* (bilimin) ilkesinin çıktığından söz eden Aristoteles ilkelerin ancak deneyim itibariyle tümevarım itibariyle elde edildiğinin altını çizmektedir. Aristoteles bu tutumların (*tekhnê* ve *epistêmê*) ne belirlenmiş olarak içkin olduğunu ne de başka tutumlardan çıktığını belirtir. Yani sanat ve bilim ne doğuştan bizde vardır ne de bilişsel başka durumlardan meydana gelir onlar duyum ve dolayısıyla deneyim itibariyle elde edilmektedir.⁵² İlkeler ister oluş ile ilgili olsun isterse varlık ile ilgili olsun ancak deneyim alanı itibariyle elde edilmektedir. Akkanat, Aristoteles'e göre niteliklerin duyum itibariyle akılda genel kavram ve ilkelere dönüştüğünden söz etmektedir. Dolayısıyla tikel olandan hareketle tümel olana ulaşırken bu pek çok deneyim itibariyle de *arkhê*yi elde ederiz.⁵³

Birçok şeyi bir anda unuturuz: bizden kaçıp kurtulurlar. Ama belleğimizde birinin, sonra daha da fazlasının kaldığı bir vakit gelir. Zamanla deneyimli hale geliriz. Sonunda, akıl sahibi yaratıklar olduğumuzdan, *arkhainin* farkına varırız, ki o da “birçoğun yanındaki bir”den fazla bir şey değildir; ayrı ayrı hatırlanan tikellerin örnek oluşturduğu ve bilimsele ya da

⁵⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 77.

⁵¹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 77.

⁵² Akkanat, *Tümeller İbn Sina Eksenli Bir Çözümleme*, s. 24.

⁵³ Haltmayer, “Aristoteles’in İkinci Analitiği Bağlamında İlke”, s.21.

apodeiktik tasım *arkhaisinden* biri olan tanımını üretebilmesi sağlanan bir tümeldir.⁵⁴

Özetle duyumsanan şeylerden hatıra (*mnêmê*) bu hatıraların çokluğundan deneyim ve deneyimlerden tümel kavram ve tümelden ise sanat (*tekhnê*) ve bilimin *arkhêsi* ortaya çıkmaktadır.⁵⁵

Ancak Aristoteles'in tümevarımın hiçbir zaman epistemeyi veremeyeceğine dair vurgusu da akıllardan çıkmamalıdır. İlkelerin nasıl elde edileceğini ortaya koyan Aristoteles ilkenin ruha ait olan değişmeden aynı kalan birlikten, tümel olandan çıktığını söylemektedir. Bir taraftan tümelin değişmeden aynı kalan olan olarak var oluşundan söz edip bunu ruh ile bağlantılı olarak ortaya koyarken aynı zamanda tümelin çokluğun ötesinde bir birlik oluşuna atıfta bulunmaktadır. Bu nedenle Aristoteles her ne kadar tümevarım itibarıyla bir bilgi anlayışından söz ediyor görünse de tümdengelimnin esas bilgi kaynağı olarak gösterilmesi soruna sebep olmaktadır. Diğer bir ifadeyle Aristoteles'in bilme olarak ifade ettiği şeyin öncelikle bütünsel olandan başlaması böylece de bireyi ancak tümelin altına yerleştirildiğinde bilenebilmesi bilginin tikelden başlaması ifadesiyle çelişik görünmektedir. Bu bağlamda "bizim için önce gelen" olarak ifade ettiği şey her ne kadar tam ve bütün bir şey olarak organlaşmış bir şey ise de Aristoteles için öncelikli olarak bilinen şey de yine *Fizik*'te ifade ettiği üzere bileşik olandır.⁵⁶ Bu noktada o özellikle bileşik olanın ayrıştırılarak ilkelerin bilenebildiğinin da altını çizmektedir.

Bilgi itibarıyla ortaya konan bu iki veçhe yukarıda da söz edildiği haliyle bir yanda algıya, duyumsamaya bağlı "bizim için olanın" alanıyla, diğer yanda ilk olan olarak ilkelerin bağlı olduğu "doğası gereği olan"ın yani "değişmeden kalan"ın alanıyla sınırlı görünmektedir.⁵⁷ Bir başka ifadeyle deneyim itibarıyla de farkına vardığımız ve oluşa müteallik bir değişimde fark ettiğimiz bir şey olarak bizim için önce gelen ve

⁵⁴ W. K. C. Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi (6. Cilt) Aristoteles - Bir Buluşma*, çev. Sabri Gürses, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2021, s. 184-185.

⁵⁵ Stephan Haltnmayer, "Aristoteles'in İkinci Analitiği Bağlamında İlke", çev. O. Akın Etan, *Felsefe Arkivi* 28, (1991): 23.

<https://www.acarindex.com/felsefe-arkivi/aristotelesin-ikinci-analitigi-baglaminda-ilke-283597> (erişim 16.09.2021).

⁵⁶ Aristoteles, *Fizik*, s.9.

⁵⁷ Stephan Haltnmayer, "Aristoteles'de Organon'un Kuruluş Düzeni Açısından 'Bizim İçin Önce Gelen' ve 'Ne İse O Olarak Önce Gelen'", çev. O. Akın Etan, *Felsefe Arkivi* 28 (2013): 160.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/14405> (erişim 16.09.2021).

tecrübemizde bulamadığımız ancak bu deneyim itibariyle farkına vardığımız doğası gereği önce gelen ayırımından söz edebiliriz.

Aristoteles bu ikiliği aşmak için bilgiye ulaşma konusunda bir şeyi bir anlamda bilmeyi ve diğer bir anlamda ise bilemiyor olma ihtimalini değerlendirmesine dahil eder.⁵⁸ Dolayısıyla bir şeyin bilinmesi onun hangi anlamda öğrenildiğiyle doğrudan ilgilidir denilebilir. Bu sebeple tecrübesi var olduğu sürece insan, bir şeyleri bir yönüyle bilmektedir.

Dolayısıyla bazılarının ileri sürdükleri gibi her şeyin bir bilimi olduğu takdirde, bu bilimi öğrenen kişinin daha önce hiçbir şey bilmemesi gerekir. Oysa her türlü bilgi- ister bu bilgi kanıtlama ister tanımlar yoluyla elde edilsin, daha önce bilinen -tamamen veya kısmen bilinen- birtakım öncüllere dayanır.⁵⁹

Ancak “bizim için daha bilinebilir” olan bilgi her ne kadar bizim için dolaysız olsa da “doğası gereği olan bilgi” daha açık olup bu iki bilgi arasında belli bir mesafe bulunmaktadır. Dolayısıyla biz bu mesafeyi kapatmak adına duyumsama itibariyle edindiğimiz verilerden soyutlama yaparak, deneyim ve hafıza itibariyle tümel olana ve ardından daha açık olana doğru bir hareket halinde bulunuruz.⁶⁰ Bir başka ifadeyle bizim için önce gelen bilgi daha kapalı bir bilgi olup biz kendinde ve kavramsal düzeyde daha açık olan doğası gereği olana doğru hareket etmekteyiz. Bu nedenle Aristoteles’e göre bizim için önce gelen bilgiyi bir başlangıç olarak tayin edip buradan hareketle kendinde doğru olana doğru ulaşmalıyız. Aristoteles “daha iyi bilinen” ifadesi ile bir yandan duyuma en yakın olarak tekil nesneleri işaret ederken diğer taraftan “kendinde iyi bilinen” olarak tümeli işaret etmektedir. Yine de Aristoteles her iki bilgi türünün de bilinebilir olduğunun altını çizmekte olup esas tartışma konusu öncelikli olanın hangisi olduğudur. Bu iki farklı bilgi biçiminin bilenebilirliği itibariyle bir ayırımdan söz edilemez. Ancak iki bilme biçimi duyusal olan ve düşünsel olan arasındaki bağın nasıl kurulacağını dair bir yol gösterici olabilir.

⁵⁸ Haltmayer, “‘Bizim İçin Önce Gelen’ ve ‘Ne İse O Olarak Önce Gelen’”, s.158.

⁵⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 142.

⁶⁰ Hakan Yücefer, “Aristoteles’in Metafiziği Ontoteolojik mi?”, *Cogito* 77 (2014): 11-12.

Diyelim, duyuma daha yakın nesneler bize göre daha önce gelip daha iyi bilinir, duyuma daha uzak nesneler saltık anlamda daha önce gelip daha iyi bilinir. En genel olanlar duyumdan en uzak olanlardır, tek tekler ise duyuma en yakın...⁶¹

1- Duyuma yakın bize göre daha önce gelip daha iyi bilinir, duyuma en yakın tekil olanlar

2- Duyuma uzak daha önce gelip daha iyi bilinir, duyumdan en uzak olan geneller

Aristoteles'in yukarıda zikredilen ruhun deneyimi birliğe dönüştürme örneğinde olduğu gibi biz her tekilde tümel olanı yakalarken kapalı olanın açılmasını, düşünülür olanın dile getirilebilir olmasını mümkün kılan bir süreçten geçmekteyiz. Mesela çember ifadesi bütünü imlemekte olup sonra biz onu parçalarına ayırarak tanımını ortaya koyarız ve biliriz. Çünkü çember belli belirsiz bir şeyi imlemektedir.

Aristoteles bilginin de imkânını oluşturan ilkenin, en önemli şey olduğunun altını çizmekte belirsizliği ortadan kaldırmak için başlangıcı doğru olarak belirlemeye atıfta bulunmaktadır. Başlangıcı belirlemenin zorluğu da ilkenin tündengelim itibariyle mi tümevarım itibariyle mi elde edileceğiyle doğrudan alakalı görünmektedir. Aristoteles'e göre başlangıcı doğru bir şekilde tespit etmek ona bağlı olarak ortaya çıkan şeyin doğruluğuna dair de bir netlik oluşturmaktadır. Bu nedenle her bir ilke dizisini doğal yoldan araştırmaya çalışmalı ve sonrakiler üzerinde büyük bir etkiye sahip oldukları için onları doğru bir şekilde belirlemeye özen gösterilmelidir. Aristoteles bu bağlamda ilkenin doğru tespitinin çıkarımın da doğruluğuna dair bir başlangıcı oluşturduğunun altını çizmektedir.

Her şeyin başlangıcının en önemli şey olduğunu söyleyen belki de doğru bir atasözüdür; bu yüzden aynı zamanda en zordur. Çünkü etkileri çok güçlü olduğu için boyutları da çok küçüktür ve bu nedenle görülmesi çok zordur. Bununla birlikte, ilk başlangıç keşfedildiğinde, ona eklemek ve gerisini geliştirmek daha kolaydır.⁶²

İlkelerin yani başlangıcın belirlenmesi şeyi bilmenin imkânını da içinde barındırmaktadır. İlkelerin yalnızca varılan sonuç yahut temellendirmenin hareket

⁶¹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s.11.

⁶² E. S. Forster and D. J. Furley, *Aristotle On Sophistical Refutations On Coming-To-Be And Passing-Away On The Cosmos*, London: Harvard University Press, 1955, s.153.

noktaları itibariyle değil ona dair söylenenler üzerine de düşünmekle de ilgilidir. Bu nedenle bir şeyin başta nereden hareketle bilineceği, bilmenin hareket noktası ve başlangıcı olarak ilkedен söz etmek mümkündür. *Arkhe* kendinden sonrakileri de belirleyici olan başlangıç anlamı itibariyle öne çıkmaktadır. Böyle bir başlangıç noktası hem varlığın başlangıç noktası için ele alınırken hem de bilginin başlangıç noktasının da bir *arkhe* olarak ele alınması mümkün olmuştur.

II. BÖLÜM: II. ANALİTİKTEKİ KAVRAMLAR İTİBARIYLA İLKE

Aristoteles bilgide başlangıcı doğru olarak belirleyebilmek için öncelikli olan bilginin ne olduğunu araştırır. Bir şeyi bilmenin öncelikle duyuma yakın, bizim tarafımızdan bilinen şeylerden başladığını ve duyuma uzak olanlara doğru yöneldiğini söylemektedir. Aristoteles'in bu iddiası bir yanda düşüncemizin gerçekliği kavrayabileceği iddiasını barındırırken diğer yandan gerçekliğin düşünülecek bir doğaya sahip olduğunu da iddia eder.⁶³ Gerçekliğin kavranması ve gerçekliğin düşünülebilmesi Aristoteles'in belirlediği ve ortaya koyduğu teori itibarıyla daha temel olan açıklamaları önceleyerek daha az temel olanlara doğru yönelmeyi gerektirir.⁶⁴ Bu bir yanıyla deneyimin alanı diğer yanıyla da düşünülebilir olanın alanıyla ilgilidir. Çünkü Aristoteles'e göre duyuma uzak olan şeyler daha önce gelir ve yine bu şeyler daha iyi bilinen olarak yerlerini alır.

Irwin, bu nedenle Aristoteles'in *eidosun* indirgenemezliğini savunduğu ölçüde *eidos* ve *ousia* arasındaki ilişkide bir yanıyla *a priori*'ye bir yanıyla ampirik olana başvurduğunu iddia etmiştir.⁶⁵ Bu iddia Irwin'e göre ilk felsefenin ilkeleriyle; *eidos*, *ousia*, *ti esti*, madde arasında kurulan bağı göstermektedir. Bu nedenle Irwin, doğası itibarıyla bilinen bilgilerin ilk ilkeler olduğunu söylemektedir.⁶⁶ Doğa gereği bilginin uygun nesnesi olarak ilkeler temeldirler. Bu bağlamda da ilk felsefe kanıtlayıcı bir bilim olmasa bile kanıtlayıcı bilimin ilk ilkelerini bulmayı amaçlamaktadır. Aristoteles bunu yaparken öncüllerimizin doğru olması gerektiğine, kanıtımızın kıyas açısından doğru olması gerektiğine ve herhangi bir bilimdeki kanıtın bilime uygun öncüllerden çıkarılması gerektiğine dair doğru bir muhakeme faaliyeti yürütmeyi hedeflemektedir.⁶⁷ Aristoteles ontolojik olanla *epistêmê* arasındaki ilişkiyi Irwin'in de *a priori* olarak adlandırdığı ilkeler aracılığıyla açık hale getirmeye çalışmaktadır.⁶⁸

⁶³ Michel Crubellier ve Pierre Pellegrin, *Aristoteles, Filozof ve bilme meselesi*, çev. Burak Garen Beşiktaşlıyan, ed. Ömer Aygün ve Adem Beyaz, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2017, s. 38.

⁶⁴ Ross, *Aristoteles*, s. 56.

⁶⁵ Terence Irwin, *Aristotle's First Principles*, New York: Oxford University Press, 1990, s. 477.

⁶⁶ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s. 1.

⁶⁷ W.D. Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics A Revised Text with Introduction and Commentary*, London: Oxford University Press, 1957, s. 65.

⁶⁸ Irwin, *Aristotle's First Principles*, s. 271.

Aristoteles öncelikle tüm bilimlerin temelinde yatan ilkeler ile her bilimin kendine özgü ilkeleri arasında bir ayrım yapmaktadır.⁶⁹ İkinci olarak alana ait ilkeler için hipotezler (belirli varlıkların varlığına ilişkin varsayımlar) ve tanımlar arasında da bir ayrım yapmaktadır. Son olarak Ross'un da belirttiği gibi Aristoteles "birim" gibi birincil olanlar olarak kabul ettiği *epistêmê*nin belli tanımlarını doğrudan kabul ederken diğerlerini kanıtlamaktadır.

1. Özel İlkeler

Aristoteles terimler ve önermelerden türetilmiş tümdengelimsel bir bilimin gerekliliğinden söz ederken bir yanda özel ilkeler ve tanımlardan diğer yandan da ortak ilkeler ve aksiyomlardan söz eder.⁷⁰ Özel ilkelerle bilimsel bir alanın hem deneyim hem de tanım itibarıyla açık hale gelmesini hedeflerken ortak ilkeler bilimsel bilginin varlığını garanti altına almaktadır. Bilimsel bilgiyi elde etmek için nesnenin neliği bu iki ilke türüne yaslanan bir tanıtlama ile açık hale gelir. Bu nedenle bir şeyin tanımı ve nesneye uygun açıklamanın bilinmesi ile o şeyin başka bir şey olamayacağı da ortaya konmalıdır. O şeyin; tanıtlama, tanımlama itibarıyla doğru olarak ve pek çok şeyi dışarıda bırakacak şekilde ortaya konması gerekmektedir.⁷¹ *Epistêmê* ancak böyle mümkün olup nesnenin zorunluluğundan da ancak bu yolla bahsetmek mümkün görünmektedir.

Bilimsel olanı bilimsel olmayandan ayırt etmek için öncelikle bilim ve sanı arasındaki farkın ortaya konması gerekmektedir. Bu fark Aristoteles'e göre her birinin kendi nesnelerini tasavvur etme biçimlerinden ileri gelir.⁷² Sanı ve bilimin konusu aynı olabileceği gibi ikisi bir anlamda hakkında konuştukları şeyin tasavvuru itibarıyla ayrışır. Bilmek bildiğinin başka türlü olamayacağını bilmek olarak ifade edilir. Sanı ise buna karşılık şeylerin başka başka türlü de olabileceğine dair bir şüphe barındırır. Bir bakıma şeyin ne olduğundan emin olmamayı ifade eder. Bir şeyin bilinmesi için *epistêmê* ve sanı aynı anda o şeyde bulunmaz. Eğer doğası gereği şey olduğundan başka türlü de olabilecek ise burada epistemededen değil sanıdan söz etmek gerekmektedir.. Bu anlamda bilimsel

⁶⁹ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 19.

⁷⁰ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 68.

⁷¹ Aydede, *Aristotle on Episteme and Nous*, s. 2.

⁷² Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 39-42.

bilgide şeyin o şey olarak varlığı onun kendisi itibariyle kavranır. Dolayısıyla bilim ve sanının aynı nesneyi hedeflediği ancak sadece bilimin onu doğru olarak kavradığını söylemek gerekir. Bilimsel bilgide Aristoteles tündengelimsel bir biçimde önermeler arası zorunlu bir bağ kurmayı hedefler ki sonuç önermelerin ve öncüllerin doğruluğunu teyit edecek biçimde doğru olsun. Aksi halde Aristoteles'e göre yanlış öncüllerden doğru sonuçlar çıkması da muhtemeldir.

Bilimsel bilgi hedefi itibariyle Ross, Aristoteles'in tanıtlamayı zorunlu olarak doğru olan öncüllerden zorunlu olarak doğru olan sonuçlara doğru ilerlemek olarak düşündüğünü belirtirken bir taraftan da benzer sonuçlara çoğunlukla doğru olan öncüllerden yola çıkabileceğini kabul eder. Ancak hiçbir zaman *epistêmê*nin konusu olamayacak olan şey, bir özne ile bir yüklemnin salt tesadüfi bir birleşimiyle ortaya çıkan sonuçlardır.⁷³ Aristoteles bu nedenle gerçek yüklem ile başka türden iddia arasında bir ayırım ortaya koyarak bunun nasıl yapılması gerektiğini gösterirken bunu yapmanın öncelikli koşulu olan ilk öncüllerin gerekliliğinden söz eder.⁷⁴ Ancak ilk öncüllerin nasıl bilinebileceği probleme sebep olmaktadır. Öncüllerin sonucun nedeni olması bir yönüyle ortaya konması hedeflenen nesnenin öncüller itibariyle bağlantılı ve nesneye dair olmasını sonuç itibariyle de nesnenin açık seçik olmasını hedeflemelidir. Aristoteles'e göre öncülün sonuca öncelikli olması sonucun nedeni olmasını ve sonuçtan daha bilinebilir olmasını da içerir. Bu nedenle bilimsel bilginin ispatlama vasıtasıyla elde edilen bir bilgi olduğu açıktır. Bir ispatlamada sonucun doğruluğu tanıtlamanın doğru kurulmasıyla mümkün olurken sonucu mümkün kılan ise doğru öncüllerin yahut ilkelerin belirlenmesidir.⁷⁵

İmdi baştakini tanıtlanmış saymak bunlardan hiçbiri değil; ama madem kimi nesneler doğal olarak kendileriyle, ötekiler de başka nesnelerle bilinir (nitekim ilkeler kendileriyle, ilkelere bağlı olanlar başka şeylerle bilinirler), kendisiyle bilinir olmayanın kendisiyle tanıtlanması denenirse, o zaman baştaki tanıtlanmış sayılır.⁷⁶

⁷³ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 74-75.

⁷⁴ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 70.

⁷⁵ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 53.

⁷⁶ Aristoteles, *Metafizik*, s. 201.

Öncüller ancak bir orta terim aracılığıyla iki uç terimi bağlarsa sonucun bir nedeni de içerdiğinden söz edilebilir, aksi halde sonuç doğru olsa bile bir neden itibarıyla ortaya konmadığı için nesnesine uygun olmadığı gibi bilgi (*epistêmê*) olduğundan da söz edilemez. Aristoteles öncüller itibarıyla bir tanıtlama yapmanın imkânı olduğundan söz etmekte; ancak zorunlu ilkeler olmaksızın yapılan bu tanıtlamanın doğruluğunun da kesin olamayacağını belirtmektedir. Aristoteles böyle bir tanıtlamada ortaya çıkan sonucun zorunlu olsa bile bu sonucun zorunluluğundan öncüllerin zorunluluğuna ulaşamayacağını altını çizmektedir. Bu bağlamda doğru olmayan öncüllerden doğru olmayan sonuçların çıkabileceği vurgulanırken zorunlu olmayan öncüllerden zorunlu olan sonuçların çıkabileceğinin mümkün olduğunu söylemektedir. Aristoteles böyle bir çıkarımın da bilgi ortaya koyamayacağından söz etmektedir. Tanıtlamalı bilginin zorunlu olarak bulunanın bilgisi itibarıyla olması gerektiğini vurgulayan Aristoteles'e göre nedenin bilinmesi de zorunlu öncüllere bağlıdır.⁷⁷ Ancak Aristoteles zorunlu öncüller kapsamında ilkeleri, bilimin kendisine ait ilkeler ve ortak ilkeler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Her bir alanın kendine ait belirli ilkeleri olması gerekirken ortak ilkeler tüm doğruların ilkeleri olarak her bilimsel alan için geçerlidir. Ancak herhangi bir bilimsel alanın kendine ait ilkelerinin diğer bilimsel alan için geçerliliğinden söz edilemez.⁷⁸ Bu nedenle bir alana ait önermeler yabancı ilkelerle kanıtlanamazken ortak ilkelerle yani bilimin konusuna göre daha geniş çapta uygulanan ilkelerle kanıtlanması ise mümkündür. Ona göre her bilim kendi temeli üzerine bina edilmeli ve ona uygun öncüller de kendi apaçıklıkları ile bilinmelidir.

Aristoteles'in bilimin *arkhaisi* olarak belirttiği bu ilkelerin söz konusu bilime 'özel' ilkeler olmadığının ona 'uygun' ilkeler olduğunun anlaşılması önemlidir. Çünkü Aristoteles'e göre herhangi bir bilimin sınırlarını aşan *arkhai*, aksiyomları da içermektedir.⁷⁹ Aristoteles'in itiraz ettiği her yerden ödünç alınan öncüllerin tıpkı diyalektikte olduğu gibi kullanılmasıdır. Bu bağlamda o her ne kadar tanıtlamayı oluşturan ilkelerin her bir alan için farklı olamayacağından söz etse de alana ait olanların; yani bilimin ilkelerinin tanıtlamanın konusu olduğunu ifade etmektedir.⁸⁰

⁷⁷ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 18-19.

⁷⁸ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 64.

⁷⁹ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 55.

⁸⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 49.

Tanıtlamalı bilimlerde kullanılan ilkelerden kimisi bir bilimin kendisine özgü, kimisi de ortak bunların ortaklığı benzerliğe dayalı, nitekim bilimin kapsamına giren cinsin içindeki ilkeler kullanışlı olabilir. ‘Çizgi ile düz çizginin şöyle bir şey oldukları’ gibi ilkeler bir bilime özgü, ‘eşit olanlardan eşit olanlar çıkartılınca kalanların eşit olduğu’ gibi ilkeler ortak.⁸¹

Ne ki her alanda ona özgü ilkeler en çok sayıdadır. Bundan dolayı her bir alanın ilkelerini vermek deneyin işidir.⁸²

Aristoteles bilmenin yani özel ilkelerin deneyimin işi olduğundan söz etmektedir. Her bilimsel alana ait özel ilkeler öncelikli olarak tanıtlamanın da kendisine dayandığı genel ilkelerin kabulüyle mümkün olur. Ancak Aristoteles bu iki ilke biçimini ayırırken ilkeleri elde etme yöntemlerini de ayırmıştır. Özel ilkeler deneyimin bir sonucu olup o deneyime bağlı olarak elde edilirken genel ilkeler için bu yönteme atıfta bulunmaz. Bu nedenle tanıtlamada özel ilkeler olarak söz edilen ilkeler için Aristoteles deneyimden istifade eder.

Bundan dolayı, deneyime düşen görev, her <nesne> ile ilgili ilkeleri bize temin etmektir; mesela astronomi alanındaki deneyimimiz, bize astronomi biliminin ilkelerini temin eder: yani, fenomenler yeteri kadar kavrandıktan sonra, astronomi ispatlamaları bulunabilir, ve bu mesele, diğer tüm sanat ve bilim çeşitleri için de geçerlidir. (BA 1 30)⁸³

Bu ilkeler deneyim vasıtasıyla ortaya çıkarılırken tanıtlama buna bağlı olarak gerçekleşir. Ancak buradaki ilkelerin genel kabul gören ilkeler olarak değil o bilimsel alana ait ilke olduğunun anlaşılması önemlidir. Aristoteles, tanıtlamada kabul gören ilk şeyin kanıtlanan şeyin cinsi itibarıyla önce gelen veya ilk olan şey olduğunun altını çizmektedir.⁸⁴ Bu bağlamda Aristoteles, tanıtlamanın; tanıtlama konusu, kanıtlananlar ve tanıtlamayla oluşturanlar olarak üç ögesinin bulunduğu da söz etmektedir.⁸⁵

⁸¹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 23.

⁸² Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, çev. Ali Houshiary, Ankara: Dost Kitabevi, 1998, s. 113.

⁸³ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 70.

⁸⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 18.

⁸⁵ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 23.

Tanıtlamayla açık kılınan cins (etkilenimleri ve kendi başına nitelikleriyle), varlığını savladığı nesne yani kanıtlanan (cinsteki kendi başına bulunan) ve tanıtlamayla oluşturan aksiyom ya da belitler. Aristoteles tanıtlamanın ve dolayısıyla epistemenin bir imkânı olarak ortaya koyduğu bu ayrımı ile bir var olanı nesne kılan yani kendisi kılan yani varlık olarak kılan bu anlamda da ikincil anlamda *ousia* olan cinsten, buna bağlı olarak bir tanımdan ve orta terimden söz etmektedir. İkincil *ousialar* olarak ortaya koyduğu cins itibarıyla Aristoteles nesneyi bir tanımda kendimize sunduğumuzdan söz etmektedir. Bu nedenle nesnenin bilinmesi onun bir cinsin altına yerleştirilmesi itibarıyla mümkündür. Çünkü eğer bir ispat söz konusuysa öncüllerin sonuç ile aynı cins olması gerekmektedir. Bilimsel bilgi tümel ile tikel ve duyumsama ile akletme arasındaki mesafenin aşılması ve yine aralarındaki ilişkinin nasıl ortaya konacağı ile mümkün görünürken bilime özgü cinsin bu anlamda anlaşılması gereklidir.⁸⁶

1.1. Cins

Aristoteles'e göre herhangi bir şeyin doğasında iki katman bulunmaktadır. Bu katmanlar varlığının özü temel nitelikleri itibarıyla oluşan cins ile değişebilen niteliklerden oluşan ve cinse bağlı olarak tanımlanabilen ve farkı ortaya çıkaran özelliklerdir.⁸⁷ Aristoteles, bunların var olup olmadığını sormakla onları açıklayacak bir neden olup olmadığını sormakta ve ne olduklarını sorarak da bu nedenin ne olduğunu araştırmakta ve birtakım özelliklerden bahsetmektedir. Aristoteles nesneyi diğer nesnelerde de bulunan birtakım özellikleri itibarıyla bir cinsin altına yerleştirmek suretiyle yakalamaktan söz etmektedir. Biz bir şeyin var olup olmadığı sorusunu; nesnenin, sahip olduğu özellikleriyle ve bir başka nesnenin bu özelliklere sahip olup olmadığı sorusuyla, onun “ne” olduğu sorusunu da “neden” sorusuyla özdeşleştiririz. Bu sorular cinsin öncelikli olduğu bir bütünsellik itibarıyla açıklanmaya çalışılır. Çünkü cins, bir nesneler çokluğunda altına giren tüm nesnelerin birbirinden farklı olması halinde bile bir birlik olarak düşünülür ve bu nesneleri birlik olarak sunar.⁸⁸ Dolayısıyla cins, nesne ve onun özsel özelliklerinin zorunlu olarak bağlandığı bir tanımlama ve tanıtlamada öncelikli bir birlik olarak önemli

⁸⁶ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 43.

⁸⁷ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 61.

⁸⁸ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 95-96.

bir konumdadır. Bu nedenle tanıtlamada her sonuç o cinse ait bir varlık ile ilgili olmalıdır. Yükleme de özneye Aristoteles'in 'kendi başına' olarak ifade ettiği *kath'auto* bir nitelik olmalıdır. Ancak biri diğerine *kath'auto* olmayan iki terimin, kendileriyle böyle bir ilişki içinde olmayan bir orta terimle düzgün bir şekilde bağlanamayacağı açıktır. Bu nedenle bir bilimdeki önermelerin başka bir bilimden alınan öncüllerle kanıtlanması mümkün değildir. Ross da hiçbir bilimin gezici öncüllerinin olmadığını söylemekte ve her birinin belirli bir cinsle ilgili olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla geometrik bir önerme aritmetikle kanıtlanamaz, ya da tam tersi de söz konusu değildir.

Aristoteles cinsler arası geçişler ile tanıtlama yapılamayacağını ancak cinsler 'bir bakıma aynı' olduğunda, bir cinsten diğerine geçme olanağının da bulunduğunu ifade eder.⁸⁹ Cinsler arası geçişin mümkün olması için cinslerin belirli bir noktada birbirlerine bağlı olması gerekir. Örneğin; aritmetik ve harmoni, geometri ve optik gibi. Aristoteles böyle bir durum söz konusu olmazsa cinsler arası geçişin mümkün olmadığını bu bağlamda da bir kendi başınlıktan değil herhangi ilinekten söz edildiğinin altını çizmektedir.⁹⁰

Aristoteles kendi başına olmanın salt ilinekle ilgili olmayıp öze ait bir şey olduğunu belirtmektedir. Dolayısıyla uçların ve orta terimin de aynı cinsten olması zorunludur. Aksi halde kanıtlanan şeyin olmayan bir şey yani herhangi bir ilinek olması mümkündür.⁹¹ Bir şeyi bilmek demek de o şeyin kendi ilkesinden çıktığının bilinmesi demektir. Bir başka ifadeyle yüklenenin kendi ilkesinden çıkmasıdır. O nedenle kendi başına olmak şeyin özüne ait bir şey olup ne başka bir şey için geçerli ne de başka bir şeyin orta terimi olmaktadır. Böylece Aristoteles orta terimin, eğer kendi başına bulunuyorsa, uç terimlerle aynı cinsten olmasının zorunlu olduğunu belirtmektedir. Ancak kendi başına değil de herhangi bir ortak terim geçişi söz konusuysa yani benzer ortak terimler varsa cinsleri farklı olduğu için Aristoteles'e göre bu olanı bilmek olup, nedeni bilmek değildir. Aristoteles bu gibi durumlarda her ne kadar doğru ve ilk öncüllerden oluşan bir kıyasın geçerli olduğunu ve böylece bilgi edindiğimizi düşünsek

⁸⁹ Aristotle, *Prior and Posterior Analytics*, s. 63.

⁹⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 20.

⁹¹ Aristoteles, *Sofistçe Çürütmeler*, çev. Y. Gurur Sev, İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019, s. 31.

de bunun böyle olmadığını belirtmektedir. Aristoteles’e göre cins bunları bir arada kılan böylece çıkarımı da mümkün kılan şeydir. Bu nedenle de olumsuzluk içermez.⁹²

Tümdengelimın geçerli bir kıyas olması için sadece doğru olması yeterli olmayıp öncüller sonuç ile aynı cinsten olmalıdır ki bilgi edinmiş olalım. Bir şeyin bir cins itibarıyla kanıtlanması ve kendi başına olarak adlandırdığı bir orta terimle bağlanması ile açık hale gelmesi söz konusudur. Kendi başınlık olarak ortaya koyduğu özellik bu anlamda yok olabilen bir özellik de olmamalıdır. Ancak bu özelliğin kendi başına o cinsten bulunması nedeniyle de özsel bir özellik oluşundan söz etmek gerekmektedir. Aristoteles’in kanıtlananda “kendi başına bulunan” olarak ifade ettiği şey, cinsi bu şekilde daha açık hale getirmektedir.

1.1. Kendi Başına Olmak/İlinek

Aristoteles yükleme yapılırken tek bir şeyin tek bir şeye yükleneceğinden söz etmektedir. Tek bir şeyin tek bir şeye yüklenmesi; bir öznenin her yüklemi alması anlamında, bir yüklemın her özneye yüklenmesi anlamında, iki uç terim arasında sonsuz orta terim olması anlamında, bir sonsuz yükleme araştırılmasıdır.⁹³ Ayrıca bir yüklemın nerede özne olduğu veya bir öznenin nerede yüklem olup nerede olmadığı da bu araştırmaya dahildir. Tanıtlama; bir yüklenen, bir yüklenilen itibarıyla gerçekleşirken yüklenilen bir ilk yüklenilen olarak ne kendisi bir başka terime yüklenen ne de önce gelen başka bir terimin kendisine yüklenmesi söz konusu olmaktadır.⁹⁴ Bu nedenle eğer bir şey için bir neliğten söz edemiyorsak ona bir şeyin yükleneceğinden de söz edemeyiz. Aristoteles bu bağlamda bir kendi başınlıktan söz etmektedir. Bir şeyin ne olduğu ve neden olduğunun bilinmesi bu şeyin öncelikle kendi başına bulunması ile alakalı görünmektedir.

Aristoteles tanıtlamanın kendi başınalarla ilgili bir şey olduğunu belirtirken bir nesnenin belirli zamanlarda geçici bir niteliğe sahip oluşunun ispatının olamayacağını altını çizmektedir.⁹⁵ Aristoteles nesnenin neliğinde içkin olma ve nesnenin tanımında içkin olmak üzere kendi başınlığı ikiye ayırmaktadır. Yüklemin nesnenin her örneği için

⁹² Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 21.

⁹³ Ross, *Aristotle’s Prior and Posterior Analytics*, s. 69.

⁹⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 39.

⁹⁵ Jonathan Lear, *Aristoteles: Anlama Arzusu*, çev. Ayşegül Yurdaçalış ve İlknur Urkun Keiso, İstanbul: Alfa Yayınları, 2020, s. 348-349.

doğru olması gerektiğine dair imayı; yani her şeyin yüklemi olmasına dair yaptığı vurguyu *kata pantos* terimiyle açıklamaktadır. Ancak bu Aristoteles'in aradığı bir şey değildir. Yüklemin istisnasız ve zorunlu olarak konusuna göre doğru olması yeterli değildir. Aynı zamanda daha geniş bir bütün için değil, kendi başına, tam olarak kendisi için de geçerli olmalıdır.⁹⁶ Diğer taraftan Aristoteles'in aradığı niteliğin herhangi bir nitelik olmadığı da açıktır. Onun aradığı esas şey bir terimin diğeri için esas olan *kath'auto* olmasıdır. Ross, Aristotelesin ifade ettiği kendi başının *kath'auto* tikel bir yüklenen de olabileceğini ancak kesinlikle nesnenin özüne ait bir özellik olup daha tümel bir şeyi çağrıştırdığını belirtmektedir.

O halde bir taşıyıcıya yüklenmeyenlere kendi başına, bir taşıyıcıya yüklenenlere 'ilinek' diyorum. Üstelik başka bir anlamda nedeni bulundukları nesne olanlar 'kendi başına', nedeni bulundukları nesne olmayanlar 'ilineksel'. Söz gelişi birisi yürürken şimşek çakarsa, şimşekğin çakması ilineksel: kişi yürüdüğü için şimşek çakmadı, 'bu rastlantıydı' deriz. Nedeni bulundukları nesne olanlar ise 'kendi başına'; söz gelişi hayvanın boğazı kesildiğinde ölürse, kesilen boğaza bağlı 'ölüm' kendi başınadır, çünkü nedeni boğazının kesilmesidir, boğazı kesilen hayvanın ölmesi rastlantı olmaz.⁹⁷

Aristoteles ilineği bu anlamda farklı biçimde de açıklamaktadır. Buna göre ilinek gerçek nedensel olmayan bir bağlantı olarak da ilinek diye adlandırılabilir. Örneğin birinin yürümesi ardından şimşek çakması, yürüme ile şimşek çakması arasında ilineği ifade eden bir bağlantıdır. Bu ilinek bir kendi başınalığı ifade etmeyeceği gibi bir nedensellik de içermez. Yani "özel bir özellik olarak ilinek" ve "ilinek" gibi bir ayrım söz konusu olup bu nedenle Aristoteles'e göre kendi başına yüklemeler nihai anlamda bir nedensellik içermekte ve kendi başınalık nesnenin birincil bağlantıları haline gelmektedir.

Kendi başınalık bu anlamda sadece nesnenin neliğinde içkin olmanın dışında başka bir şeye de ait olmamayı içermelidir.⁹⁸ Çünkü belirli bir konunun herhangi bir yüklemine altına düşmesi gereken kategoriler sayıca sonlu olup her bir kategorideki

⁹⁶ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 60-63.

⁹⁷ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 15.

⁹⁸ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 61.

nitelikler de aynı şekilde sonludur.⁹⁹ Nitelikler nesnenin tanımındaki bir özneye yüklediğimiz bazı etkilenimler ve tanımında öznenin de yer aldığı bazı niteliklerdir. Eğer bir taşıyıcı kendisine yüklenen ve kendisi de bir başka yüklenenin taşıyıcısı olduğu sonsuz bir yüklem zinciri olsaydı, tanımında öznesi A'yı içeren bir B yüklemi, tanımında öznesi B'yi içeren bir C yüklemi olup zincir bu şekilde devam edecekti. Dolayısıyla sonsuz terimi bu şekilde tanımına sonsuz sayıda öge katacaktı. Bir taşıyıcı yine kendisine sonsuz sayıda yüklem alabilseydi bu zincir yine sonsuza değin devam edecekti. Aristoteles bu iki sonucun her birini imkânsız olduklarını ileri sürerek reddetmiştir. Çünkü herhangi bir terim tanımlanabilir olduğundan, hiçbir terim kendi yapısında sonsuz sayıda öge içeremez. Eğer öyle olmamış olsaydı Aristoteles'e göre bölünme devam edecek ve sonsuz bir yüklenme durumu söz konusu olacaktı. Ancak yükleme durumu sonsuz olarak ne yukarı ne de aşağı devam edemez.¹⁰⁰

Tanıtlamanın mümkün olması için de yüklenenlerin sonsuzluğundan söz edilemez aksi takdirde bilginin kesinliği ortadan kalkar. İki terim arasında sonsuzluk değil bir sınırlılık söz konusudur. Aristoteles yüklenenin sınırlı sayıda olduğundan söz ederken iki terimin arasındakilerin de sınırlı olacağından söz etmekte bu bağlamda da her şeyin kanıtlanabilir olma zorunluluğunu içermediğini belirtmektedir. Aristoteles eğer her şey kanıtlanabilir olsaydı bölünmenin sürekli devam eden bir şey olduğunu ve sonsuz bir orta terimler çokluğundan da söz etmek gerekliliğini vurgulamaktadır.¹⁰¹ Bu nedenle kendi başınlık olarak ortaya koyduğu şeyi; özsel bir nitelik olarak belirgin hale getirerek önermelerin doğru bir şekilde bağlanmasını amaçlamakta ve bilimsel bilgiye ulaşmayı hedeflemektedir. Kendi başınlığın bir bakıma özsel bir nitelik oluşu nesnenin ortaya konma sürecinde orta terimle ilişkisine de eğilmeyi gerektirir. Çünkü kendi başınlık Aristoteles tarafından bir şeyin neliğinde olmasının yanı sıra tanımında içkin olmak olarak da ortaya konmaktadır.

1.1. Orta Terim

⁹⁹ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 72.

¹⁰⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s. 39.

¹⁰¹ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s. 40.

Orta terim esasında Aristoteles'in "A nasıl C'dir?" sorusuna cevap aradığı bir araştırmadır. A'nın B olduğunun bilinmesi ve B'nin de C olduğunun bilinmesi ile A'nın C olduğu bilinmektedir.¹⁰² Öyle ki A'yı gördüğümüzde A'nın neden C olduğunun anlaşılması beklenmektedir. Böylece sonuç gerekçesini vermekte olup bir sonraki aşama onun neliğini araştırmak olmalıdır. Orta terimin ne olduğunu araştırmak Aristoteles'e göre onun neden olduğunu araştırmayı da içermektedir. Aristoteles için neden bu anlamda aslında işin içine tanımın da girdiği bir orta terim araştırması olmaktadır. Bu bağlamda iki uç terim ve orta terim birbirleriyle bir bütün olacak ve ortadakini de kapsayacak şekilde ilişkili olduğunda ve bu bütünün içinde veya bütünün dışında olan uçlar bir kıyasla doğru bir şekilde ilişkilendirildiğinde bilme gerçekleşmektedir.¹⁰³

Tikel olarak varlık: 'Ay tutulur mu?' veya 'Ay büyür mü?' tikel, böylelerinde nesnenin ne olduğunu veya ne olmadığını araştırırız ...saltık anlamda varlık: ne ki Ayın veya gecenin var olup olmamasını araştırdığımızda saltık anlamda varlığı araştırırız.¹⁰⁴

Aristoteles tutulma örneği üzerinden "ne"lik ve "neden"in açıklamaya devam ederken "tutulma nedir?" ve "Ay neden tutulur?" sorularının cevabının bir bakıma aynı olduğundan söz etmektedir. Nelik sorusunun cevabı "ayın ışıktan yoksunluğudur" iken "neden" sorusunun cevabı "yeryüzü güneşin ışığını kestiği için" olarak aynı şeye işaret etmektedir. Aristoteles bu örnek ile dolaylı bir tanıtlama ve tanımın aynı olduğunu belirtirken iki durumda da sadece vurgunun başka bir nokta olduğunu belirtir.¹⁰⁵ Aristoteles'e göre ay tutulmasını eğer ayda yaşayan olarak tecrübe etseydik tutulup tutulmadığını araştırmaz, duyumsama ile bilirdik ve bu bize açık olurdu.¹⁰⁶ Dolayısıyla orta terimin duyumsanabilir olduğu durumlarda araştırılan şey de duyumsanan bir şeydir. Ancak duyumsamaya ait olmayan durumlarda da Aristoteles'e göre orta terim söz konusudur. Aristoteles bu nedenle duyumsamanın hiçbir zaman *epistêmê* olarak adlandırılan bir bilme olmadığını belirtse de aydayken tecrübe edilen tutulma onun

¹⁰² Aydede, *Aristotle on Episteme and Nous*, s. 26.

¹⁰³ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 27.

¹⁰⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 53.

¹⁰⁵ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 60.

¹⁰⁶ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 54.

nedenini araştırmamızı engellemez.¹⁰⁷ Çünkü ayda tecrübe edeceğimiz şey tutulmanın kendisi olup bileceğimiz şey de onun nedeni değil tutulmanın kendisidir.¹⁰⁸

Kanıtlanabilirlik ancak tanıtılmanın öğelerinin orta terimle aynı olması ve sayısının da aynı olması durumunda mümkün görünmektedir. Eğer bir şey bir şeyde bulunmuyorsa ve bir orta terim yoksa tanıtılama yapılamaz. O nedenle de bu sonsuzluğun ortadan kalkması için ilk yüklenen ve sonra yüklenen ya da yüklenene yüklenenin kapsamı dışında ne başka bir öncül ne de bir başka bulunan olabilir. Orta terim bir ve bölünmez olana dek bölünür. Aristoteles yukarıdan aşağıya tek bir açıklamaya ulaşınca kadar bölünmekten bahsetmektedir. Böylece şeyin ne olduğu ve nedeni ortaya konmuş olacaktır.¹⁰⁹

Aristoteles bu noktada orta terimin tanımla ilişkisini değinir. Çünkü tanıtılmanın ilkesi tanımla açık hale gelmektedir. Mesela; “asallık” bir sayıya yükleniyor ve bu yüklenme bize onun neliğini veriyor ancak asallık kanıtlanan bir şey olmayıp tanımlanmaktadır. Bir yüklenen olarak “asallık” bu yalın olma hali ilineksel olarak değil kendi başına şeyde bulunur. Bu bağlamda tekilliğin tanımında sayının içkin olmasını ve yine bölünmezliğin hem sayıda hem sayının tanımında içkin olduğunu örnek olarak veren Aristoteles’e göre yüklenenler bu manada sonsuz sayıda da olamamaktadır.¹¹⁰

Tümdengelimde yüklenenlerin “kendi başına” olarak ayırt edilmeleri ve sonsuz sayıda da olamayan özsel bir orta terimle bağlanması sonucun gerekçesini açık hale getirmektedir. Aristoteles bilimsel araştırmasında “olgu”, “neden”, “var olan” ve “ne” itibarıyla başladığı soruşturmasını “olgu” ve “neden” olmak üzere ikiye indirirken bir şeyin nedeni yahut tanımı olarak orta terimi diğer dört araştırma biçimini de kendisine dahil edecek şekilde ortaya atmaktadır.¹¹¹ Orta terim, tümdengelimde çözümleme işini ve onun işleyişini açık hale getirirken kıyasın kuruluşu Crubellier ve Pellegrin’e göre *a priori* olarak gerçekleşir ve kıyasın dışında kalan ona dahil edilmeyen her şey yine *a priori* olarak dışarıda tutulur.¹¹² Aristoteles kendi başınlığı özsel bir nitelik olarak belirlerken bir bakıma kendi başınlığın *ousia* ile olan ilişkisine odaklanır kendi

¹⁰⁷ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 74-75.

¹⁰⁸ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 71.

¹⁰⁹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 40- 41.

¹¹⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 41.

¹¹¹ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 60.

¹¹² Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 46-51.

başınalığın bir şeyin tanımında içkin olması ile de o bir şeyin orta terimle bağlantısına odaklanmaktadır. Bu nedenle Aristoteles için tanıtlamanın sadece tanıtlamanın unsurlarıyla gerçekleştiğinden söz edilemez. Tanımın tanıtlamadaki yeri ve tanımın nasıl ele alınacağı ilkelere dair bize fikir vermektedir.

2. Tanım

Bilimsel bilgi, olgu ve bir nesnenin varoluşu olarak iki tür araştırma yürütür.¹¹³ Bunlardan ilki neden sorusuyla bir arada düşünülürken ikincisi nedir sorusuyla bir arada düşünülür. Tutulma örneğinde olduğu gibi bir şeyin olduğunu bilmek yani olguyu bilmek şeylerin belli bir durumu bir haliyle alakalı olup nedensellik bağlamında ortaya konmaya çalışılır. Ancak bir şeyin olup olmadığını bilmek ve bu oluşun neliğini araştırmak ise bizzat nesnenin kendisine yöneliktir. İki araştırmada da olanı araştırmak ilkinde açıklama talebi üzerinden olup ikincisinde ise var olma meselesi üzerinden bir tanım araştırmasıdır. Tanım ve tanıtlama nedensel olanı ortaya çıkaracak bir orta terime bağlı olarak ortaya çıkar. Ancak bir nesne aynı anda hem tanımla hem tanıtlamayla ortaya konmaz. Böylece Aristoteles “neden” sorusuyla araştırılan şeyi orta terim üzerinden açık hale getirmeyi hedeflemektedir. Tanıtlama ve tanımlama bu anlamda birbirini tamamlarken Aristoteles’in amacı kesin olarak nitelenen bilimsel bir bilgiye ulaşmaktır. Tümdengelim itibarıyla ortaya konmaya çalışılan bilimsel bilgi tanıtlamalardan oluşurken tanımlamalar da tanıtlamanın imkanını sağlayan “ilk ve dolaysız” öncüllerle irtibatlandırılır. Aristoteles aksiyomlardan ve savlardan söz ederken tanımları bu ikisinden de ayırır.

Tanım bir uzlaşım olarak kabul edildiği günümüz düşüncesinden farklı olarak Aristoteles için şeyin yahut nesnenin tutarlı, sürekli, kendi başına özelliklerini ifade eder. Bu özellikler ise nesnelerin varoluş biçimini oluştururken özelliklerin ortaya konması şeyleri tanımlamaya imkan verir. Tanım özsel bir niteliğe yönelik olup nesnenin varlığıyla irtibatlı olduğu için tanımlama bir şeyin var olduğu bilgisini ve tanımlayanın da tanımladığı şeyi bilmesini imâ eder. Bu nedenle Aristoteles’e göre tanım bir şeyin o şey olarak açıklanmasını ifade etmektedir. Ancak tanımda sadece bir şeyin açıklaması verilmez aynı zamanda o şeyin varoluş nedenini özsel bir özelliği itibarıyla ortaya koyma

¹¹³ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 55-62.

durumu söz konusudur.¹¹⁴ Özsel neden bir bakıma töze (*ousia*) dair; yani o şeyin özüne dair bir özellik ile ilişkilidir. Bir şeyin özsel nedeni ve neliği tanım aracılığıyla araştırmanın konusu olan o şeyi işaret etmektedir.¹¹⁵

Tanım bu noktada bir şeyin neliğine yönelik olup o bir şeye de doğrudan işaret etmektedir. Bir şeyi tanımlamayı bilmek ise onu tanıtlamaya ihtiyaç duymaksızın bilmeyi gerektirmektedir. Bu bağlamda geçici özellikler ve ilineklelerin tanımı bize bilgi vermemektedir. Ancak kendi başınlık olarak tarif edilen özün tanımlanması ile bilgi elde edilmektedir.¹¹⁶ Aristoteles tanımın öze ve varlığa ait olduğunu belirtmektedir. Tanıtlamalarda bu tarz tanımlar bir şeyin neliğine doğrudan işaret ettiği için kanıtlanmaksızın kabul edilmektedir. Matematikten örnek veren Aristoteles örneğin “birim” ve “teklik”in matematik bilimi itibarıyla kabul edildiğini söylemektedir. Birim yahut teklik kanıtlanmaksızın kabul edilir. Bu nedenle tanım için tanıtlama zorunluluğu olmadığı gibi onun işaret ettiği şey aracılığıyla başka bir nesne kanıtlanmaktadır. Tanım bu anlamda tanıtlamadan ayrılmaktadır.

Tanımda Aristoteles herhangi bir şeyin bir şeye yüklenmesinin söz konusu olmadığını belirtmektedir. Oysa tanıtlamada bir taşıyıcı ve taşınan söz konusu olmakta taşıyıcı taşınanı yüklenmektedir. Aristoteles bu bağlamda tanımın neliği açıkladığını tanıtlamanın ise iki şey arasında kurduğu bağ itibarıyla bir şeyin başka bir şeye ilişkin olmasından söz etmektedir. Bütün ve parça ilişkisi itibarıyla bütünde var olanın parçada olması gibi bir şeyin “olan” ve “nelik” itibarıyla mümkün olmadığının altını çizen Aristoteles olanın neliğin parçası olmadığını belirtmektedir.¹¹⁷ Bu nedenle her tanımlanabilenin kanıtlanamayacağından söz eden Aristoteles ikisi arasında (tanımlama ve tanıtlama) bir kapsama ilişkisi olmadığını ifade etmektedir. Ayrıca tanımın ve tanıtlamanın aynı olmadığını ve aynı nesneye de ait olmadığını söylemektedir. Bu nedenle Deslauriers, *İkinci Çözümlemedeki* tanım tartışmasında Aristoteles'in öncelikli kaygısının, tanımı tanıtlamadan ayırmak olduğunu altını çizmektedir.¹¹⁸ Bir başka

¹¹⁴ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*. s. 75.

¹¹⁵ Egemen Tabanlı, “Bilimsel Araştırmalarda Bir Meşruiyet Zemini Olarak Tanım: Aristoteles'in Devinim Tanımı Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 51, (2022): 24. <https://doi.org/10.30794/pausbed.1092608> (erişim 23.12.2023)

¹¹⁶ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 55.

¹¹⁷ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 56.

¹¹⁸ Marguerite Deslauriers, *Aristotle on Definition*, ed. J.H. Waszink, W.J. Verdenius ve J.C.M. Van Winden, Netherlands: Brill NV, *Philosophia Antiqua, A Series of Studies on Ancient Philosophy* 109 (2007): 44.

ifadeyle Aristoteles olanın olduğunu bilip ardından nedenini araştırmanın mümkün olduğunu; böylece ikisinin birden açık hale geldiğini ifade eder. Ancak ona göre bir şeyin olduğunu bilmeden nedenini bilmek ve olandan bağımsız neliğini bilmek de mümkün görünmemektedir.¹¹⁹ Aristoteles kanıtlanabileni bilmenin ancak tanıtlamasını bilmekle mümkün olduğunu söylerken sadece tanımı bilmek de nesneyi bilmeyi mümkün kılmaz.¹²⁰

Aristoteles nedenin, neliğin, tanımın; tanıtlama ve kıyasla olmadığından ancak neliğin tanıtlama ve kıyas ile açık hale geldiğinden söz etmektedir. Aristoteles nedeni kendisinden başka olan nesnenin örneğin ay tutulmasında da olduğu gibi tanıtlamadan bilinemeyeceğini bu tanıtlamayı mümkün kılan orta terim yahut tanımın da “yeryüzünün güneşin ışığını kesmesi”nde olduğu gibi bir kanıtının olmadığını belirtmektedir. Eğer böyle bir sebebin varlığını bulursak, bu tutulmanın ancak tanımı olur. Tutulma; dünyanın ay ile güneş arasına girmesidir.¹²¹ Burada, kullanımıyla tutulmanın varlığını açıkça ortaya çıkaran orta terim tutulmanın nedeni olamaz, aksine onun zorunlu bir sonucu olabilir. Ancak bu yolla tutulmanın var olduğunun keşfedilmesi; bizi, tutulmanın varlığını açıklayacak hangi nedenin var olduğunu araştırmaya yöneltebilir. Bu bağlamda Aristoteles nesneleri kendinde nedenleri olanlar ve nedenleri başkasında olanlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Nesneleri kendinde olanlar hem ne olduğunu hem de var olduğunu varsayar ancak eğer nesne orta terimle bilinebilen yani var oluşu bir başka nedene bağlı ise nelik tanıtlama aracılığıyla açıklanabilir ancak kanıtlanamaz.¹²² Aristoteles ilkinin; “nedeni kendinde” olan bir tanım olduğunu, ikincisinin ise; nedeni ile neliği aynı olup “yarım tanıtlama” olarak dile getirilen bir tanım olduğunu ifade etmektedir. “Gök neden gürler?” sorusuna verilen cevap “bulutlardaki ateş söndüğü için” ise Aristoteles buna sürekli tanıtlama demektir. Gök gürültüsünün “ne” olduğu sorusuna verilen cevap “Bulutlarda sönen ateşin sesi” ise buna da tanım demektir.¹²³ Bu nedenle Aristoteles için tanım;

- a- Bir kelimenin (veya kelimelerle başka bir anlatımın) ne anlama geldiğine dair bir açıklama,

¹¹⁹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 61.

¹²⁰ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 78.

¹²¹ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 77.

¹²² Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 62.

¹²³ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 63.

- b- Tanıtlamadan yalnızca “görünüm” (aspect) bakımından farklı olan, ispat şeklinde bir açıklama yahut
- c- Bir tanıtlamanın sonucu olarak izah edilebilir.

Deslauriers, Aristoteles için tanımların önem bakımından birincil olduğunu ifade etmekte ve ilk ilkelerin dördüncü bir ihtimal olarak birer “dolaysız tanım” olabileceğini ileri sürmektedir. Bu ayrıcalık ile Deslauriers, İkinci Çözümleme’de dolaysız tanımın ispatlayıcı bilimin ilk ilkesi olarak işlev görebilecek türde bize özün ne olduğunu gösteren bir tanım olduğunu ifade etmekte ve yine onun dolaysız tanım olarak ifade ettiği haliyle *Metafizik*’te yer aldığını belirtmektedir.¹²⁴

Ancak Aydede, “Her zaman tam tanımlar mı olmalı yoksa doğrudan öncüller mi olmalı?” sorusu itibarıyla Aristoteles’in tanıtlama ilkelerinin kesin doğası konusunda net olmadığını altını çizmektedir.¹²⁵ İlkelerin dolaysız öncüller olduğunun altı çizilirken Barnes’in ilkenin Aristoteles tarafından tanımlanmış gibi ifade edildiği belirtilmektedir.

Tanım ile ilgili bu düşünceler ilkelerin belirlenmesinde önemli bir nokta olarak görülüp tanım ilkeler arasında da sayılabilir. Çünkü tanım ile Aristoteles nesnenin var olmasını ve tanımlayanın da nesnenin var olduğunu bilmesinden söz eder. Bu nedenle tanım ile bir şeyin araştırılması esasında bir şey hakkında belirlenmiş bir kavram ile başlamayı mümkün kılarken o kavramın gönderiminde o şeyi de bilmeyi gerekli kılmaktadır.¹²⁶ İlke olarak ortaya atılan tanımdan bu bağlamda dolaysız bir tanım olarak nedeni kendinde bulunan ve tanıtlamaya konu olmaksızın doğrudan nedene cevap veren tanım olarak da söz edilebilir. Bu nedenle Aristoteles ilkelerin neler olabileceğini zikrederken tanımları da ilkelerin içine dahil etmektedir. Aristoteles bir bakıma bilmeyi salt tanıtlama olarak görmez ancak tanıtlamayı mümkün kılacak olan belli kabullerden söz eder. Bu kabullerde esas olan ilke kimi zaman düşünürlere göre dolaysız tanım olarak da açıklanabilmektedir.

Aristoteles kanıtlanmayan ilkeler olmaksızın bilme eyleminin gerçekleşmeyeceğini bu nedenle de özsel özellikler itibarıyla tanımları açık hale getirmeye çalışmaktadır. Tanım dolaysız tanım olarak ele alınmasa dahi tanımın konumlanış biçimi ilk ilkelerin var olduğuna dair bir imayı barındırır. Tanım

¹²⁴ Deslauriers, “Aristotle on Definition”, s. 44.

¹²⁵ Aydede, “Aristotle on Episteme and Nous”, s. 29.

¹²⁶ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 58-59.

kanıtlanamaz oluşu yahut olanın ne olduğunun bilinmesi anlamında tanımın kabul edilişi ilk ilkelerin belirlenmesinde önemli bir nokta olarak görülür. Bu nedenle tanımın tanıtlamadaki yeri, olanın ne olduğunun açık hale getirilmesini mümkün kılması itibarıyla önemlidir. Çünkü doğru bir tanımlama nedene işaret eder.¹²⁷ Tanıtlama imkanı ile Aristoteles bazı nesnelerin tanımlamasının mümkün oluşuna ve bu bağlamda *ousianın* bu belirlenme ile bilinebileceği imkanına yaslanır. Bu düşünce en nihayetinde kanıtlanamayan öncüllerin var olduğu ve yüklemın özneye aidiyetinin bir orta terime ihtiyaç duymaksızın bilineceği savına dayanır. Sonsuz orta terim çıkmazı ancak dolaysız ve kanıtlanmaz öncüllerin varlığı ve şeylerin kendisinde bu önermelere tekabül eden ilişkilerin varlığını varsayarak ortadan kalkar.

Ancak tanıma ulaşmanın yolu bir doğrudanlıktan geçerken ampirik yolla elde edilen tanıtlama Aristoteles'in gerekli gördüğü anlamda istenileni yani bilimsel bilgiyi vermez. Çünkü bilimsel bilgi onu kuran öncüller arasında zorunlu bir bağ kuracak şekilde tümdengelimsel bir yöntemle mümkündür.¹²⁸ Öncüller bu noktada zorunlu sonuçları ortaya çıkarırken yanlış öncüllerden doğru yahut yanlış sonuçlara ulaşan ampirik tanıtlama tümdengelimden ayrıştırılır. Tanıtlamada ampirik bir öncülün dolaysız, özsel olduğunun nasıl bilineceği soru işaretine sebep olmaktadır. Ayrıca Aristoteles tarafından kendi başına olarak ortaya konan özsel niteliğin yani yüklemın ve yüklemın yüklendiği öznenin de bilinmesi gerekmektedir. Bunu bilmek için hem özne hem de yüklemın tanımlarını bilmek gerekir. Episteme bu anlamda dolaysız olarak nitelediği bir doğrudanlığa ve ilk ilkelere ihtiyaç duyar. Bu ilkeler bilime bir kesinlik verirken görüsel anlamda bir tanıma ve tanımlamayla açık hale gelir. Bu nedenle "Bilimsel bilginin öncelikli ilk ilkelerinin konumu nedir? Buna bağlı olarak dolaysız ve doğrudanlığı nasıl mümkün olur?" sorularını sormak gerekmektedir.

¹²⁷ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 53-54.

¹²⁸ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 75.

III. BÖLÜM: İLKELER BİLİNEBİLİR Mİ?

Aristoteles bilmenin ilkelerini temellendirdiği *Metafizik* itibariyle ilk felsefenin neyi inceleyeceğini ortaya koymaya çalışmaktadır. Bir şeyi bilmenin öncelikli olarak nedenlerin bilgisi olmasını öncelerken temellendirmeye çalıştığı bilim itibariyle bilmeyi mümkün kılacak olan önceliğin ne olduğunu da tartışmaktadır. Aristoteles bu tartışmayı “Bilmenin imkânı tözün ilkelerini ortaya koymakla mı yoksa, tanıtlamanın ilkelerini ortaya koymakla mı yahut her türlü tanıtlamaya temel teşkil eden öncelikli ilkeleri ele almakla mı olur?” sorularıyla ilerletir.¹²⁹

Kıyasın ilkeleri ve tözün doğasının her ikisinin de aynı bilim itibariyle inceleneceğini hatırlatan Aristoteles, bir şey var olmalı ki ona dair bilgiye de sahip olabilelim demektedir.¹³⁰ Bu ikisini aynı bilimin incelemesinin gerekliliğini belirtirken tözü ve ona dair bilgiyi öncelikli olarak incelemeye tabii tutmaktadır. Bu bağlamda Aristoteles hem kıyası incelemenin hem de tözü incelemenin filozofun alanına ait olduğunu belirtir. Bunu yapabilmenin koşulu Aristoteles’e göre öncelikli olarak en mükemmel bilgiye sahip olunmasıyla ve en kesin bilgiyi ortaya koymakla mümkündür. Varlık olmak bakımından varlığı incelemek bütün varlığın ilkesini de ortaya koyabilme imtiyazına sahiptir. *Ousia* varlık olmak bakımından varlığın ilkesi olarak değerlendirilirken bir şeyi bilmeyi mümkün kılan öncelikli ilkeler kıyasın ilkeleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Çünkü herhangi bir varlığı kavramak için sahip olunması zorunlu olan bir ilke, bir başka ilkeye bağlı değildir ve herhangi bir varlığı bilmek için bilinmesi zorunlu olan bir şeye, zorunlu olarak her türlü bilgiden önce sahip olmak gerekir. O halde böyle bir ilke hiç şüphesiz bütün ilkeler içinde en kesin olanıdır.¹³¹

Aristoteles bilmenin nasıl mümkün olduğunu açıklarken döngüsellliği ortadan kaldırmanın ve gerçek anlamda bilgi edinmenin de imkânını araştırmaktadır. Bir taraftan bilinmezliğe dair varsayımları ortadan kaldırmayı hedeflerken diğer taraftan bilgi

¹²⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 155.

¹³⁰ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 80.

¹³¹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 997 a13.

iddiasının sanıyla karışmasına itiraz etmektedir.¹³² Bilmenin imkânı ortaya konurken bunu mümkün kılan ilkelerin kendi içerisinde ayrıştırıldığından söz edilmektedir.¹³³ Aristoteles bir bilimsel alana ait ilkeleri; özel ilkeler ve tanımlar olarak ortaya koyarken, ortak ilk ilkeleri; bilginin ilkeleri, aksiyomlar olarak ortaya koymaktadır.

Özel ilkeler bilimsel bir alan için o alanda bulunan nesnenin cins itibariyle kavranmasını ifade eder. Aristoteles cinsin bu anlamda nesnede bulunan özsel ve kendi başına olarak tasvir edilen bir nitelikte bağlantısına vurgu yaparken bir tanım olarak da ifade ettiği bir orta terim aracılığıyla nesneyi açık hale getirmeyi hedeflemektedir. Genel ilkeler olarak söz edilen ilk ilkelere ise Aristoteles'in daha özel bir konum ayırdığı söylenebilir. Buna göre bu ilkelere şüphe edilmediği gibi onlar itibariyle bilme faaliyeti inşa edilmekte yine onlar itibariyle bu insanın unsurları tanımlanmakta ve vazedilmektedir. Genel ilkelerin konumunu tayin etmek ona yüklenen bu anlam itibariyle zorlayıcı görünmektedir. Aristoteles için ilkelerin deney yoluyla elde edildiği iddia edilse de ilkelerin herhangi ampirik bir bilgiden çok farklı olduğu açıktır. Çünkü deney çoğunlukla ilineksel olanla ilişkili olup ilenekselsel olanı ortaya koymaktadır. Ancak ilk ilkeler; özsel, dolaysız olanla ilgilidir. Aristoteles için deneyin, bilginin kesinliği ve doğruluğu göz önüne alınarak doğru bir yöntem olmadığı açıktır. Dolayısıyla Aristoteles genel ilkeler için tanıtlamayı mümkün kılan ancak kendisinin kanıtlanmasına ihtiyaç duyulmadığı ilkeler olarak söz etmek gerekmektedir.

Bir şeyin bir şeyde olduğunu ya da bir şeyin o şeyde olmadığını gösteren bu ilkeler hem var olanın ne olduğunu hem de var olmayanın ne olduğunu ortaya koymayı mümkün kılar. Aydede, Aristoteles'in ilk ilkelere kanıtlanamaz *epistêmê* dediğinden söz etmektedir.¹³⁴ Çünkü Aristoteles'e göre *epistêmê* kanıtlanan önermelerin bilgisini içerdiği gibi bilmenin kökenini oluşturan ilk ilkelerin yani kanıtlanamaz önermelerin bilgisini de içermektedir.

¹³² Marc Gasser-Wingate, "Aristotle on Induction and First Principles", *Philosophers' Imprint* 16 (2016): 3.

https://filehost.29mayis.edu.tr/upload/2020/06/01/sbe_tez_yazim_kilavuzu_28_12_2016.pdf (erişim 19.12.2023)

¹³³ Ross, *Aristoteles*, s. 82.

¹³⁴ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s. 2.

1. Bilgi ya da Bilmenin İlkeleri/*Arkhai*

Aristoteles'in tümdengelim olarak ortaya koyduğu tanıtılamalardan oluşan ve tanıtılamaların da tanımlamaların üzerine kurulu olduğu bilme modelinde, tanımların "ilk ve dolaysız öncüller" kadar önemli olduğu vurgulanır.¹³⁵ Aristoteles tanımlar dışında bir bilimin yahut bilmenin ilkeleri olarak aksiyomlardan söz eder. Aristoteles için t z n bilgisi önceliklidir ancak tözü ya da kendisi yoluyla bildiğimiz somut bireyi bilmenin imkânı bu aksiyomlar yahut ilkeler ile mümkün görünmektedir.  ğrenilmek istenen her neyse onu öğrenmek için ihtiyaç duyulan aksiyomlar bilmenin bir zorunluluğu olarak temayüz eder. Aksiyomlar  ncelikli öncüller olduğu için bilme faaliyeti aksiyomlara bağlı olarak ortaya çıkar. Öncelikli öncüllerin başka şeylerin temelinde açıklanamayan ancak başka şeyleri açıklayan ilkeler olması muhtemeldir.¹³⁶ Bu da öncüllerin sebepleri kendinde, dolaysız ve doğası gereği öncelikli oluşunu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla *epist m * başka biçimde olamayacak olan bir gerekliliğe sahip olup onun gerekliliği de öncülleri itibariyledir. Bu bağlamda ilkenin hakkında yanılması imkânsız ilke olmasının yanı sıra bütün ilkeler içinde en kesin, en iyi bilinen ve koşulsuz olması gerekir.¹³⁷ Dolayısıyla tanıtılamanın ilkeleri doğru, dolaysız ve kanıtlanamaz olmalıdır. Bu nedenle Aristoteles tanıtılamanın ilkelerinin tanıtılamaya tabii olmadığından söz etmektedir.

Aristoteles'e göre bir şey hakkında konuşmayı mümkün kılan ilke doğruluğunu kendinde taşımasının yanı sıra muhakeme faaliyetine de imkân a an olarak doğruluğu ve kesinliği sağlayacak mantıksal bir ilke olmalıdır.¹³⁸ İlk ilkeleri birer aksiyom olarak ortaya koyan Aristoteles bu ilkelerin bilimsel kıyası ve bilgiyi de mümkün kıldığından söz etmektedir.

Kanıtılamanın ilkeleri, nedenlerle birlikte tek bir bilimin mi, yoksa birçok bilimin mi konusudur? Bu da tartışmalı bir sorundur. Kanıtılamanın ilkelerinden, herkesin kanıtılamalarını kendilerine dayandırdığı ortak inançlarını, örneğin 'her şeyin zorunlu olarak ya tasdik veya inkâr edilmesi

¹³⁵ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 55-58.

¹³⁶ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s. 31.

¹³⁷ Ross, *Aristoteles*, s. 80.

¹³⁸ Engin Delice, "Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt Ve Diyalektik İlişkisi" (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007), s.53-54.

<http://hdl.handle.net/20.500.12575/28105>. (erişim 23.04.2023)

gerekir' veya 'bir şeyin aynı zamanda hem olması hem olmaması imkânsızdır' ilkelerini ve diğer bütün öncülleri kastediyorum.¹³⁹

Bilgiyi mümkün kılan şey onun doğru ilksel olan olarak nihai yargılardan daha fazla biliniyor olması ve bu nihai olanların öncülü olmasıdır.¹⁴⁰ Bu nedenle ilk ilkeler için doğruluklarını herhangi bir şeyden değil kendilerinden alan öncüller diyebiliriz. Bu öncüller nihai olandan önce bilinip onun nedenleri olmalıdırlar ki böylece tanıtlama mümkün olsun.¹⁴¹ Burada ifade edildiği üzere bir şeyin bilinmesi o şeyin nedeninin bilinmesi ile bağlantılı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sayede bizim teoremlere ilişkin bilgimiz de söz konusu aksiyomlara dayanır ve bilgi bu sayede bir nedenler kavrayışı içerir. Bu bağlamda bu öncüller aksiyom ve bu ilkelerin her biri de bizatihi doğru kabul edilirler. İlkelerin doğru kabul edilmesinin imkânı onların belli özellikleri ile açıklanabilir.

Tanıtlama dediğim, bilgi veren bir tasım; 'bilgi veren' dediğimse, ona göre bilgiyi edinmemizi sağlayan tasım. İmdi 'bilmek' belirttiğim gibiyse, tanıtlamalı bilginin şöyle öncüllerden çıkması zorunlu: doğru, ilk, doğrudan, sonuçtan daha iyi bilinen, daha önce gelen ve sonucun nedeni olanlar; çünkü böylece ilkeler de tanıtlanana uygun olacak.¹⁴²

İlk İlkelerin özellikleri şu şekilde sıralanabilir;

- 1- Doğru olmalı
- 2- İlksel olmalı
- 3- Teoremlerden daha iyi bilinir olmalı
- 4- Yargıyı mümkün kılacak şekilde onun nedeni olmalı¹⁴³

Bu özelliklere sahip olacak aksiyomların neler olabileceğine dair Aristoteles belli ilkeleri işaret eder. Herhangi bir araştırma yahut bir ispat yapılacaksa öncelikli varsayılması gereken aksiyom, hiç tartışmasız kabul edilmesi gereken çelişmezlik ilkesidir. Aristoteles kendisi doğrudan kanıtlanamayacağı için çelişmezliği temel ilke

¹³⁹ Aristoteles, *Metafizik*, s. 159-160.

¹⁴⁰ S. Ertan Tağman, "Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı", *Dört Öge* 13 (2018): 88.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/567854> (erişim 20.11.2022).

¹⁴¹ Barnes, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, s. 53-54.

¹⁴² Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s. 10-11.

¹⁴³ Barnes, *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*, s. 55.

olarak kabul etmekte ve onun herhangi başka bir ilkedен kıyas yoluyla kanıtlanamayacağını ve ispat edilemeyeceğini söylemektedir.¹⁴⁴ Ross’a göre ise Aristoteles için bilmenin ilkelerini oluşturan aksiyomlar iki alt başlık altında toplanabilir.¹⁴⁵ Çelişmezlik ilkesi ve üçüncü halin imkânsızlığı gibi ilkeler bütün bilimlerin temel aksiyomları olarak değerlendirilirken birçok bilimde geçerli olan ancak yine çelişmezlik ilkesine kıyasla daha sınırlı olarak kullanılan önermeler de bu kapsamda değerlendirilmektedir. İkinci gruptaki aksiyomlar birinci gruptan türetileceği iddiası ile ikincil olarak değerlendirilmektedir. Örneğin; “parçanın bütünden büyük olamayacağı”, “bir eşitliğin iki yanından eşit miktarlar çıkarıldığında eşitliğin değişmemesi” gibi önermeler bunlar arasında sıralanabilir.

İmdi tanıtılmalı bilgi zorunlu ilkelerden çıkıyorsa (çünkü bilgi nesnesinin başkaca olması olanaklı değil), kendi başına bulunanlar da nesnelerinde zorunlu olarak bulunuyorlarsa (çünkü kimisi yüklendiğinin neliğinde bulunur, kimisi de yüklendiğini kendi neliğinde bulundurur-ki bu berikilerin çelişiklerden biri olarak bulunması zorunlu), açık ki tanıtılmalı tasımı oluşturan öncüller de böyle olsa gerek. Nitekim her yüklenen ya kendi başına ya da ilineksel olarak bulunur, ne ki ilineksel bulunması zorunlu değil.¹⁴⁶

İlkeleri ispat olunamayan hakikatler olarak belirten Aristoteles varlıkla alakalı olması nedeniyle bu tür ilkelerin konulması gerektiğinden söz ederken varlığın dışındaki ilkelerden söz ediyorsak bunların ispatlanması gerektiği gibi bir ayrıma da gitmektedir. Eğer tanıtılmanın ilkeleri kanıtlanabilir ise bu sonsuza kadar gideceği için ilk olanlar kanıtlanamaz olup diyalektik bir yöntemle savunması verilebilir.

Dolayısıyla tasımsal (çıkarım ya da ispat) öncül, söylediğimiz tarzda, saltık olarak bir şeye ilişkin bir şeyin evetlenmesi ve değillenmesi olacak; doğru ve başlangıç kabulleri aracılığıyla elde edilmişse doğrudan tanıtılmalı, Topikler’de söylendiği gibi, araştıran için çelişmenin soruluşu, çıkarım yapan için görünenin ve genel kanının kabulü ise diyalektiktir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ W.D. Ross, *Aristoteles*, çev. Ahmet Arslan, İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları, 1993, s. 192.

¹⁴⁵ Ross, *Aristoteles*, s. 81.

¹⁴⁶ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 18.

¹⁴⁷ Aristoteles, *Birinci Çözümlemeler*, s. 11.

Aristoteles'in kast ettiği ilk öncüller bir şeyi bir şeyle ilişkilendirmektedir. Bu ilişkilendirmede eğer kanıta ihtiyaç duymaksızın bir öncülden başlayarak akıl yürütme gerçekleşiyorsa diyalektik; ilk ilkelerden başlıyorsa kıyas, bilimsel bilgi olarak adlandırılmaktadır.¹⁴⁸ Aristoteles ilkeler olarak ortaya koyduğu düşüncesi itibariyle ispat ve diyalektik arasında bir ayrıma giderken birinin ön kabullerinin doğru oluşuna ve diğlerinin daha çok sahip olunan bir sanıdan hareketle yapıldığının altını çizmiştir. Bu nedenle Aristoteles'e göre bilimsel olan sanıdan hareket edemez.

İlk öncüller sonuca uygun ilkelerdir; nitekim 'ilk' ve 'ilke'den kastettiğim aynı şey. Tanıtlamanın başlangıcı 'doğrudan öncül'dür, kendisinden önce bir başkası bulunmayan öncül'doğrudan, dolaysız'. 'Öncül' tek bir şeyi tek bir şeyle ilişkilendiren bildirimin bir parçasıdır; bildirimin herhangi bir parçasını öylece alan öncül 'diyalektik, doğruluğundan ötürü ikisinden birini belirli bir biçimde alan öncül ise 'doğrudan tanıtlamalı'. Bildirim çelişmenin herhangi bir parçasıdır, 'çelişme' ise kendi başına ara terimi bulunmayan bir karşılımla; çelişmenin bir şeyi bir şeye bağlayan parçası 'evetleme' bir şeyi bir şeyden ayıran parçası 'değillemedir'.¹⁴⁹

Yine de Aristoteles'in doğru tanıtlamayı mümkün kılan öncüllerin nasıl bilinebildiğine dair açıklamaları tartışma konusu olmaktadır.¹⁵⁰ Bu nedenle bu aksiyomların ancak diyalektik savunmasının olacağı söylenmiştir. Kıyası mümkün kılan zorunlu aksiyomların ispatlanamaz oluşu diyalektik yöntemin de düşünürlere göre bir inançtan hareket etmesi ilkelerin bilinmesini zorlaştırmaktadır. Diğ taraftan Aristoteles'in açıkça diyalektiğin sanıdan hareket ettiğini belirtmesi öncüllerin nasıl bilinebildiğine dair soru işaretlerini çoğaltmaktadır. Dolayısıyla "Aristoteles onlardan gerçekten bir inanç olarak mı bahsetmektedir?" "Gerçekten ikna yöntemi olarak da diyalektik tanıtlamayı mı mümkün görmektedir?" sorular sormak elzem görünmektedir.

Aristoteles olanın bilgisini edinmek ile nedenin bilgisini edinmenin ayrı olduğundan söz ederken sanı ve bilgiyi birbirinden ayıştırmaktadır. Bilgi ve sanının her ikisi de bilgi nesnesine sahipmiş gibi görünse de her birinin hareket ettiği öncüllerin

¹⁴⁸ Tağman, "Aristoteles'in Dört Neden Kuramı" s. 88.

¹⁴⁹ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s. 11.

¹⁵⁰ Hakan Çoşar ve Hasan Akkanat, "İlk İlkelerin Kaynağı Nedir? İkinci Analitikler Çerçevesinde Bir İnceleme", *Felsefe Dünyası* 66 (2017): 177.

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1482268> (erişim 08. 02. 2022).

farklılaşması bize ikisinin de aynı olamayacağını gösterir. Aristoteles öncüle göre; ilke, kanıtlanamaz bilgi ve sanının ayrıldığından söz etmektedir.

Kıyasın başlangıcının içinde ispatlanamayana ve bir şeyin bilinmesi için zorunlu olmayana sav denmektedir.¹⁵¹ Tanım bu anlamda savdır bu nedenle tanım varsayılmaz ancak vazedilir.¹⁵² Savlar arasından çelişmenin parçasından (bir şeyin var olması ya da olmaması) herhangi birini alana varsayım denir. Bir başka ifadeyle varsayım kanıtlanabilmesine rağmen kanıtlanmaksızın kabul edilen sanı şeklinde açıklanmaktadır. Yani bir bakıma kanıtlanamayan bir boyutu olmamasına ve tanıtlamaya imkân vermesine rağmen kanıtlanmadan ele alınıyorsa ve doğrudan kabul ediliyorsa buna varsayım denmektedir. Ancak tanımlar Aristoteles'e göre varsayım olmayıp bir şeyin var oluşunu da dile getirmezler. Varsayımlar öncüllere ait iken tanım doğrudan bilinendir. Varsayımda eğer varsayım doğrulanabilir ise varsayımın ortaya koyduğu nesne de varsayılmaktadır. Böylece varsayım tikel ve tümel olabilir. Ancak tanımda tümellik ve tikellikten söz etmek mümkün değildir. Tanım bu bağlamda Aristoteles'e göre ya "tanıtlamanın ilkesi" ya terimlerin yerleştirilmesi bakımından ayrı bir "tanıtlama" ya da "tanıtlamanın sonucu" olabilir.¹⁵³

Aristoteles'e göre sanı zorunlu olmayan öncülün kabulü ile mümkün iken, bilgi ve us ise zorunlu ve doğrudan öncülün kabulü ile mümkündür. Yani bir bakıma kanıtlanması mümkün iken kanıtlanmadan kabul edilen bir öncülün orada oluşuyla sanı oluşurken *nous* ve bilgide böyle bir durum söz konusu olamaz. Bu nedenle Aristoteles sanının doğaya benzediğinden söz etmekte ve doğanın değişkenliğine vurgu yapmakta ancak *nousun* da düşünce ile irtibatına dikkat çekerek onu değişmez olanla bir araya getirmektedir. Başka bir ifadeyle biz değişenleri değişmeyenler aracılığıyla bilmekteyiz. Bu nedenle de ilkelerin değişmeyenle irtibatları onların kanıtlanamaz olduğunu ve doğrudan oluşunu vurgularken onları düşünceye ait kılmaktadır. Kanıtlanamaz olanların aracılığıyla kanıtlanabilir olan da açık hale gelmektedir.

Aristoteles bir bakıma tanıtlamayı; ilk ilkelerin imkân verdiği ve bir şeyin "kendi başına" olarak ortaya konduğu ve kendi başınalığın da nesnenin özüne ait olanla irtibatlı olduğu bir süreç olarak ortaya koymaktadır. Sanının bu anlamda gönderimde bulunduğu

¹⁵¹ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 12.

¹⁵² Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 58.

¹⁵³ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 21-24.

şeyin gerçekte var olup olmadığı tartışma konusuyken öze ait olmayan bir iline de sanı ile doğrudan ilişkili görünmektedir.¹⁵⁴ Bu sebeple akıl yürütmeler sanılardan başlarsa diyalektik; ilk ilkelerden başlarsa, tümdengelim olarak adlandırılmaktadır.¹⁵⁵ Tümdengelim ancak kanıtlanamaz bir ilk olana bağlı olarak ortaya çıkmaktadır.¹⁵⁶ Ross bu ilkelerin *a priori* ilkeler olduğunu söylerken ilk ilkeler tanıtlamayı yani dolaysız öncüllü kıyası mümkün kıldığı için bilgiyi de mümkün kılmaktadır. Bu ilkelerin sadece bilgiyi değil aynı zamanda tanımları da bilmemizi sağlayan “bilgi ilkeleri” ve sonradan geleni bilmemizin nedenleri olduğu da belirtilmektedir.¹⁵⁷

İlk ilkelerin tam olarak ne olduğu sorusu bizi Aristoteles’te var olan bazı kavramlara yönlendirmektedir. İlk ilkelerin postula ve aksiyom olup olmadığı araştırılmaktadır. Ancak her ne kadar postula, tanıtlamaksızın doğruluğu varsayılan önerme¹⁵⁸ olsa dahi Ross Aristoteles’in postula olarak ele aldığı şeyin Öklid’in kullandığı anlamda bir postula olmadığına dikkat çekmektedir. Ross’a göre Öklid, Aristoteles’teki hiçbir şeye yanıt vermeyen bir ön varsayım tipi olan postulayı kabul eder. Aristoteles’in postulası kendi açıkladığı üzere bir öğretmen ya da tartışan kişi kanıt olmadan kanıtlanabilir bir şeyi varsaydığında ve öğrenci ya da diğer tartışan kişinin konu hakkında hiçbir fikri ya da karşıt görüşü olmadığında kabul ettiği önermeye denmektedir. Ross’a göre postula Aristoteles için hipotez yahut varsayım anlamında olabilir.¹⁵⁹ Postula buradaki anlamı itibariyle bir şeyi ya da o şeyin bir özelliğini vazeden varsayım olarak karşımıza çıkmakta¹⁶⁰ bu nedenle de ilkeler arasında zikredilmektedir. Ancak kanıtlanabilir bir şey kanıt olmadan bir neden olarak alındığında bilimin uygun bir ön varsayımı olarak değerlendirilemez. Ross her ne kadar sözcüğün Aristoteles’te geçse de bunun bilimin gerekli ön varsayımlarından birini temsil etmediğini de belirtmektedir. Bu nedenle Aristoteles’in tanımladığı anlamda postulanın ilkeler arasında nasıl değerlendirileceği de cevap aranması gereken bir sorundur. Aksiyomlar ise postuladan farklı olarak kendileri olmaksızın herhangi bir şeyin bilinemeyeceği ve herhangi bir

¹⁵⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 50.

¹⁵⁵ Delice, “Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt Ve Diyalektik İlişkisi”, s. 41.

¹⁵⁶ Caner Çiçekdağı, “Aristoteles’te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri”, *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (2016): 59. <https://doi.org/10.21666/mskuefd.60683>. (erişim 04.10. 2022)

¹⁵⁷ Ross, *Aristotle’s Prior and Posterior Analytics*, s. 65.

¹⁵⁸ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 23.

¹⁵⁹ Ross, *Aristoteles*, s. 98.

¹⁶⁰ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 69.

tanıtlamanın da yapılamayacağı öncelikli öncüllerdir. Aristoteles, Ross'a göre aksiyomları bazen kanıtlanmayan öncül olarak başlangıç noktaları olarak belirlerken bazen evrensel aksiyomlar olarak ortaya koymaktadır.¹⁶¹

Ross Aristoteles'in öncelikli öncüllerini matematiksel örnekler itibariyle ortaya koyduğundan söz etmektedir. Barnes de Ross'a katılır ancak diğer bilimsel örnekleri de yine Barnes'in işaret ettiği üzere sıkça kullanır.¹⁶² Buna rağmen *Birinci* ve *İkinci Çözümlemeler*'de kullanılan örneklerin baskın olarak matematiksel örnekler olduğundan da söz etmektedir. Bu nedenle Barnes de Aristoteles'in öncülleri ya ortak aksiyomlar ya da aritmetik teoremlerin sonucu olan bir kıyas olarak ortaya koyduğundan söz etmektedir.¹⁶³

Aristoteles'e göre ilk ilkelerden ortak ilk ilkeler olarak söz edeceksek, bunların "çelişmezlik ilkesi" gibi mantıksal ilkeler olması gerekir. Bunun yanı sıra mantıksal ilkelere bağlı olarak çıkarıldığı düşünülen "eşit olanlardan eşit olanlar çıkartılınca kalanların eşit olduğu" gibi yarı mantıksal ilkelerden de söz etmek gerekir. Bu nedenle Ross ve Barnes'e göre Aristoteles'in bunların gerçekten öncüller olarak mı yoksa öncüllerden sonuç çıkarırken çıkarım kuralları olarak mı işlev görmesini amaçladığı açık değildir.¹⁶⁴ Ross ise aksiyomların veya en azından tamamen evrensel aksiyomların öncül olarak değil, varlığın yasaları olarak kabul edilmesi gerekliliğinden de söz eder. Dolayısıyla öncüller tanıtlamalarda öylece kabul edilen öncüller değil, akıl yürüttüğümüz ilkelerdir.¹⁶⁵ Bu nedenle bilimsel bilginin öncelikli öncüllerinin işlevinin açık olmadığı kadar ilk ilkelerin hangileri olabileceğinin de Aristoteles tarafından açık olarak ortaya konulamadığı şeklinde itirazlar bulunmaktadır. Çitil, Aristoteles'in bu anlamda sadece çelişmezlik ilkesini kendi sistemi itibariyle öncelikli ilke olarak ortaya koyabildiğinden ve açık hale getirdiğinden söz etmektedir.¹⁶⁶ İlkelerin neler olabileceği bu anlamda muammanın bir yanını oluştururken ilkelerin nasıl bilinebileceği de diğer yanını oluşturmaktadır.

¹⁶¹ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s.56-7.

¹⁶² Barnes, "Aristotle's Theory of Demonstration", *Phronesis* 14 (1969): 129.
<https://www.jstor.org/stable/4181832> (erişim 02. 03. 2024)

¹⁶³ Aristotle, *Posterior Analytics*, çev. Jonathan Barnes, ed. J. L. Ackrill ve Lindsay Judson, New York: Oxford University Press, 1994, s. 139.

¹⁶⁴ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous" s. 3.

¹⁶⁵ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 56.

¹⁶⁶ Ahmet Ayhan Çitil, *Matematik ve Metafizik Kitap 1: Sayı ve Nesne*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012, s. 255.

2. İlk İlkeler ve *Nous*

Aristoteles'in ne tanıtlamaya ihtiyaç duyan ne de kanıta izin veren başlangıç noktaları ile ilgili ısrarı bilginin sadece tanıtlama ile elde edileceğine dair karşı bir argüman sunmaktadır. Aristoteles hem bilmenin mümkün olamadığına karşı bir argüman geliştirmeye hem de sonuçtan ilkeleri elde etme gibi bir döngüsellığe itiraz etmektedir.¹⁶⁷

...ne ki tümevarıma dayanmayan tümelleri görmek olanaksız (nitekim soyutlamaya dayandıkları söylenen nesneler bile tümevarımla bilgi nesnesi yapılabilir, çünkü ayrı başlarına var olmasalar da her bir cinsten her bir cinsin belirli bir nitelikte olması bakımından bulunurlar) duyumlama olmadan da tümevarmak olanaksız. Çünkü tek teklere özgü olan duyumdur; bunların bilgisini edinmek ise olası değil: tümevarımdan bağımsız olarak bilinemezler, duyumdan bağımsız olarak da tümevarımla bilinemezler.¹⁶⁸

Burada problem öncelikli ilkelerin bilgisine nasıl sahip olunduğudur. Eğer ilkeler önceden biliniyorsa nereden elde edildiği bir sorun oluşturmakta sonradan elde ediliyorsa onlarsız bilginin nasıl mümkün olacağı yahut nasıl ortaya çıkacağı sorun oluşturmaktadır. Çünkü her bilgi Aristoteles'in söz ettiği üzere kendisinden önceki bir bilgiye dayanmakta olup ispatlama bu şekilde gerçekleşir.¹⁶⁹ Aristoteles bilginin bu itibarla duyum üzerinden elde edilmesine atıfta bulunur.

Bilginin duyum itibariyle tümevarım yöntemiyle ruhun dağınık bütün duyusal izleri birlik haline getirmesi bu bağlamda tekilde tümeli yakalayarak bize sunması şeklinde gerçekleştiğinden söz edilebilir. Tekrarlanan deneyim bize tümeli açık eder. Böylece bir nesnede bulunan şeyin tümel olması itibariyle kişi bilgiye ulaşır. Aristoteles'e göre tümeli bilen tikeli bilenden *epistêmê*ye daha yakın olandır. Bu bağlamda tümeller yok olmayan olarak bilgiye ulaştırmada tikellerden önceliklidir ancak tümel tikelden de ayrı bir varlığa sahip değildir.

Aristoteles kendi başına bulunan şeyin nedeninin nesnenin kendisi olduğundan söz ederken yok olmayan şey olarak tümelin ilk nesne olduğundan ve nedenin tümel olduğundan söz etmektedir. Eğer tanıtlamanın nedeni gösteren bir kıyas olduğu

¹⁶⁷ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 60.

¹⁶⁸ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 33.

¹⁶⁹ Crubellier ve Pellegrin, *Filozof ve Bilme Meselesi*, s. 75.

düşünülürse nedenin de daha çok tümel ile ilgili olduğundan söz etmek gerekir. Tanıtlamada tikel söz konusuysa sonsuzluk ortaya çıkar ve burada bir sınırdan bahsedemeyiz. Sonsuz olanlar bilenemeyeceği gibi kanıtlanamaz da bu bağlamda Aristoteles'e göre tümeller itibariyle tanıtlama daha mümkün görünmektedir. Ayrıca tümeli bilmek tikeli bilmeyi mümkün kılarken tikeli bilen tümeli bilemez.¹⁷⁰ Aristoteles bu bağlamda tümelin öncelikli olduğunun altını çizmektedir. Buna göre örneğin üçgenin dik açısı olduğunu bilmek ikizkenar üçgenin de dik açısı olduğunu bilmeyi gerektirir. Bu nedenle en öncelikli ve ilk öncül kavramın kendisine içkin tümel olanla ilişkilidir.

Ancak tümelin duyum aracılığıyla tikelden elde edildiğini söylemek ne kadar mümkündür? Aristoteles duyumla bilgi edinilemeyeceğini çünkü onun doğrudan tikellerle ilişkili olduğunu söylemektedir. Ancak duyumsama ile tek tek elde edilen şeyleri bir araya getirip deneyimi mümkün kılacak olan nedir? Bu bir araya getirmeyi sağlayacak birlik verme faaliyetini gerçekleştirip bilmeyi mümkün kılacak öncelikli bir ilke yoksa tikelde tümeli yakalamak zor görünmektedir.¹⁷¹ Her an değişebilecek olan bir tikelde değişmeyen bilmeyi, sanı ve bilgiyi ayırtırmayı mümkün kılan öncelikli bir ilkedен söz etmek gerekir. Ancak bu öncelikli ilke bilginin kendisine dayandığı belli başka öncüller aracılığıyla fark edilir. Böylece öncüllerin niteliği bilimsel bilgiyi ve bu bilginin yaslandığı ilkenin ne olduğunu açık eder. Sanı ve *epistêmê* arasındaki fark da bu öncüllerin niteliği bağlamında ortaya çıkar. *Epistêmê*, ilk ve zorunlu önermeler yahut ilkelerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır.

Aristoteles kıyas ve tanıtlamanın dışsal değil ruhtaki bir konuşmaya yönelik olduğunun altını çizerken zorunlu olanın daha dilsel yani daha mantıksal olana dair olduğu söylenebilir. Aristoteles *doksa* ve *epistêmê*yi ayırırken *epistêmê*yi dilsel olan ve değişmeyen ile ilgili olarak ifade etmekte değişimin ise daha çok *doksaya* ait olduğundan söz etmektedir. Bu nedenle *epistêmê* ve *nous* ise bizi her zaman doğru olana ulaştırırken değişim yanıltıcıdır.

Tanıtlamanın öncelikli şartı bu değişende değişmeyen fark eden bir ilkeye yaslanmasıdır. *Epistêmê*yi yani bir bakıma bilimsel tanıtlamayı da mümkün kılan ilke *noustur*. *İkinci Çözümlemeler*'in son paragrafında Aristoteles *nousun epistêmênin* ilkesi

¹⁷⁰ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s.43-44.

¹⁷¹ Çitil, *Matematik ve Metafizik*, s. 84-85.

olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda *epistêmê*nin ilkesi kendisinden başka bir şey olan olarak *nous* olup *epistêmê*den daha iyi bilinmektedir. Bilgi kendi ilkelerini ortaya koyamaz bunu ancak en doğru olanı veren ve yanılmaz yeti olarak *nous* yapabilmektedir. Aristoteles bu nedenle bilginin ilkesi ve bütün ilkelerin kaynağını da *nous* olarak zikretmektedir. Aristoteles kesin bilgiyi mümkün kılan şeyin öncül bilgisinin kesinliği itibariyle gerçekleştiğinden söz ederken *epistêmê* ve *nous* ayrımı bu kesinliği sağlayanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. *Epistêmê* çıkarımsal kesinliğin bir sonucu ise, *nous* çıkarımın başlangıç noktalarının kesinliğinin kaynağı olarak ele alınabilir.¹⁷² İlkenin *nous* olması ve bütün bu süreçleri onun garanti altına alması bir yönüyle Aristoteles'in doğrudan olan *a priori* bir ilkeden vazgeçemeyeceğinin de bir kanıtı gibi durmaktadır.¹⁷³

...Böylece kıyasta bir olan doğrudan öncül, bilgi ve tanıtlamada bir olan ustur (*nous*).¹⁷⁴

Aristoteles yukarıdaki ifadesi ile tanıtlamanın *nousta* gerçekleştiğine işaret etmekte ve ilkelerin de *nous* tarafından doğrudan bilindiğini belirtmektedir. *Nous* ya da aklî görü yahut aklî sezginin (*intellectual intuition*) hem tanıtlamayı yapan ilke olarak orada olduğu hem de ilkeleri doğrudan bilebilen iki farklı veçhesinden söz etmek gerekmektedir. *Nous* hem muhakeme faaliyetini yürütmekte hem de bir şeye doğrudan, fiil olmaksızın sahip gibi görünmektedir. Bu nedenle bir şeyin tanıtlaması ispat edilemez öncüllere ulaştığında dururken, döngüsellliği ancak bilgiyi gerekçelendireceğimiz bir ilke olarak ona dayandıracağımız *nous* itibariyle reddederiz.¹⁷⁵

Aristoteles bilginin ancak tam bir gerekçelendirme ile mümkün olduğunu söylemektedir. Aristoteles'e göre bu nedenle ilk ilkelerin bilinmesi eğer tümevarım yoluyla olursa kesin bilgiden söz etmek mümkün değildir. Tümevarım bizi ilkelere götürmez ancak duysal olan itibariyle deneyimlediğimiz şeylerin Aristoteles'in tabiriyle ruhun içsel konuşmalarını yani dilsel olanı mümkün kılan ilkelerin farkında olmamızı sağlar. Ancak ilkeleri bilme işi burada *nous* tarafından yapılır. *Nous* ile doğrudan ilkelere ulaşırken bu ilkelerin bilinmesi tümevarımda olduğu gibi bir süreci ve tündengelimde

¹⁷² Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s. 3.

¹⁷³ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s. 65.

¹⁷⁴ Aristoteles, *İkinci Çözümler*, s. 41.

¹⁷⁵ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s. 3.

olduğu gibi bir tanıtlamayı değil bir doğrudanlığı ve birdenbireliği gösterir. Bu nedenle Leshner, *nousun* duyusal gözlemden bağımsız olarak çalıştığını ve yine de gerçek dünyaya dair doğrudan ve yanılmaz bir görüşe sahip olduğunu belirtmektedir.¹⁷⁶ Dolayısıyla tümevarım ve tümdengelim arasındaki o boşluğu *nous* dolduruyor gibi görünmektedir.

...Dahası tümel tanıtlama usta (*nous*), tikel tanıtlama ise duyumlarda tamamlanır.¹⁷⁷

Irwin, Aristoteles'in *a priori*yi ampirik bilgidan açık bir şekilde ayırmadığını *Metafizik*'teki argümanların *a priori* bilgiyi somutlaştırma konusundaki iddiasından söz etmektedir.¹⁷⁸ Yani tümevarım itibariyle bir şeye dair oluşturduğumuz muhakeme faaliyeti *nousu* açığa çıkarır. Aydede bu nedenle ilkeler için *noetik* bir kavrayışın Aristoteles için gerekliliğinden söz etmektedir. Bu kavrayış aynı zamanda ilkelerin epistemik kavrayışını da içermektedir. Dolayısıyla *nous* ilkelerin kavranmasını, tümellerin bilinmesini ve tanımları da inşa etmeyi yahut vazetmeyi bu sayede mümkün kılmaktadır.¹⁷⁹ İlk ilkeler *noetik* bir kavrayışla Ross'un ifadesiyle ruhsal bir hazırlığın bir iç görü ile doğrudan elde edilmesiyle ortaya çıkar.¹⁸⁰ *Nous* ve ilkeler için muhakeme faaliyeti itibariyle bir kavrama söz konusu değildir.

Nousun bir şeyi kavraması, tekrarlanan deneyime dayanırken tecrübenin sağlayamayacağı şekilde tecrübenin de dışına çıkmaktadır. *Nous*, ilkeleri doğru ve gerekli olarak sezgisel ve anında kavrayarak, tümevarımın sonuçlarını bilgi olarak doğrular ve belirler. Leshner, Aristoteles'in *nousu* yalnızca ilk ilkeleri kavramak açısından değil, daha genel olarak 'kavrayış' ya da 'evrensel bir ilkeyi kavramak' olarak düşündüğünü belirtmektedir.¹⁸¹ Çünkü *nous* her türlü etkilenimden uzak olarak vardır.¹⁸²

¹⁷⁶ James H. Leshner, "The Meaning of Noyz ensuremath sigma in the Posterior Analytics", *Phronesis* 18, (1973): 45, <https://philosophy.unc.edu/wp-content/uploads/sites/122/2013/10/Nous-in-the-APo.pdf> (erişim 15.03.2024).

¹⁷⁷ Aristoteles, *İkinci Çözümlemeler*, s. 45.

¹⁷⁸ Irwin, *Aristotle's First Principles*, s. 47.

¹⁷⁹ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s. 6.

¹⁸⁰ Ross, *Aristotle's Prior and Posterior Analytics*, s.49.

¹⁸¹ Leshner, "The Meaning of Noyz", s. 45.

¹⁸² Aristoteles, *Ruh Üzerine*, s. 193.

Ampirik kanıtlara başvuran herhangi bir gerekçelendirme ise bilmeyi güçleştirirken¹⁸³ Barnes, Ross, Leshner gibi yorumcular *nousun* ampirik yahut sezgi bağlamında ele alınmasının onun tam olarak nasıl anlaşılması gerektiğini de güçleştirdiğinden söz eder. *Nousun* bu anlamda yeti mi yoksa alışkanlık mı olduğunun açık olmamasının yanı sıra bu kavrayışın nasıl olduğu ise tartışma konusudur. Bu nedenle *nousun* yeti mi yoksa bir *heksis* (sahiplik) olarak zihinsel sürecin sonunda ulaşılan zihinsel bir durum mu olduğu da tartışılmaktadır.¹⁸⁴ Pek çok Aristoteles yorumcusu bu nedenle Aristoteles'in *nous* açıklamasını eksik görüp bir şekilde yetersiz bulmuştur. *Nousun* bir şeyi kavrama gücü bu anlamda duyuşal olandan bağımsız olarak işlemekte gibi görünmemektedir. Ancak *nousun*; *epistêmênin* dayandığı ilke olması ve doğrudan bilmesi duyuşal olan itibariyle mümkün olmayıp bu nedenle de tümevarım itibariyle bilgi edindiği de söylenemez. Dolayısıyla tümevarım ilk ilkeleri bilgi olarak oluşturmada yetersiz görünmektedir. Yorumcular tarafından her ne kadar eksik bulunsun da Aristoteles *nousa* bu doğrudanlığı vermektedir. Bu nedenle, Aristoteles'in anlayışında ihtiyaç duyulan ilkelere güçlü epistemik garanti verenin sezgisel bir yeti olarak *nous* olduğu ifade edilir. Dolayısıyla Aristoteles, bilimsel bilginin mümkün olduğunu göstermek ve onun epistemik kesinliğini göstermek için ilk ilkelerin kavranmasının doğrudan ve yanılmaz olmasını gerekli görür. Aristoteles *epistêmênin* kendi ilkesi olamayacağını ve onun ilkesinin kendisinden başka bir şey olarak *nous* olacağını belirtmekte ve tüm bilgi sistemini *nous* ile garanti altına almaktadır.

Bu bağlamda *nousun* konumunu *ousianın* *arkhêsi* olan *eidosun* konumuna benzetebiliriz. Yani *eidosun* tözün arkasındaki neden olması ile *nousun* *epistêmênin* arkasındaki neden olması bir bakıma paralellik göstermektedir. *Nous*, *epistêmênin* arkasındaki *arkhê* olarak *arkhaileri* (ilk ilkeler) *a priori* olarak bilir. *Nousun* doğrudanlığı ve ona bağlı ilkelerin doğrudanlığı itibariyle bilme böylece mümkün görünmektedir. Tüm bilimlere ilke olanın, her bir bilimsel alanın kendi ilk öncüllerinin hem de tanımın kanıtlanamayacağı üzerindeki Aristoteles'in ısrarı ve tümevarıma dair kesin bilgi vermediği vurgusu bir biçimde doğrudan bilinen bu öncüllerin *a priori* olabileceği ihtimalini de gündeme getirmektedir. Bir başka ifadeyle duyuşal olarak tecrübe edilen ve

¹⁸³ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s. 33.

¹⁸⁴ Aydede, "Aristotle on Episteme and Nous", s.5.

tanıtlamayla bilinen şeylerin dayandığı ilkeler bu aşamalar itibariyle *a priori* olarak fark edilir.

İlkenin farkındalığı bir başka şeyin farkındalığına bağlı olmadığı için tanıtlama söz konusu olamaz. Farkındalık ve bu birdenbirelik çıkarımsal değildir. Bu nedenle ilke herhangi bir muhakeme faaliyetinin sonucu olmadığı gibi muhakeme faaliyeti bir biçimde ilkenin var olmasına bağlı olarak gerçekleşir. Döngüsellik bu şekilde dışarıda tutulabilir. *Nous* da hem ilk ilkelerin bilinmesini garanti altına alır hem de onların doğruluğuna bizi ulaştırır. *Nous* bir yeti mi bir yeti mi sorusunun cevabı *nousun* başta *epistêmê* olmak üzere her şeyin kesinliğini de veren en arkadaki *arkhê* olması itibariyle anlaşılır hale gelir. *Nousun* ilk ilkeleri bilmesi demek onun ilkeleri kavrayan bir yeti olduğunu söylemeyi de gerektirmez.¹⁸⁵ *Nous* böylece *arkhaîlerin* *arkhêsi* olarak bütün bilimsel ispatı da garanti altına alırken tüm bilimsel bilginin arkasındaki *arkhê* olarak ayırt edilir.

¹⁸⁵ Gasser ve Wingate, “Aristotle on Induction and First Principles”, s. 5.

SONUÇ

Varlığı odağına yerleştiren felsefi soruşturma; var olanın ne olduğunu ve buna bağlı olarak dile getirilenin ne olduğunu bilmek amacıyla yola çıkmaktadır. Varlığı anlama çabası var olanı “var olan” olarak ortaya koyan *arkhê*ye dair ontolojik bir sorgulamaya yol açarken bilmeyi mümkün kılan öncelikli *arkhai*ye de odaklanmaktadır. Aristoteles bir şeyi bilmenin ancak o şeyin ilk nedenini bildiğimizde mümkün olduğunu belirtirken öncelikli bilmenin nedenlerin bilgisi olduğunun altını çizmektedir. İlk nedeni bildiğimizde o şeyi biliriz. İlk neden araştırması bize bilmenin nasıl mümkün olduğuna dair araştırmaya götürmektedir. Bu bağlamda Aristoteles “Bir şey nasıl bilinir?” “Bilmek ne demektir?” “İlk ilkeler bilinebilir mi, kanıtlanabilir mi?” sorularıyla bilmenin mahiyetini bize göstermeye çalışmaktadır.

Aristoteles bu sorulara cevap ararken bilmenin, nedeni bilmekle mümkün olduğunu, nedeni bilmenin de tanıtlamayla elde edildiğinden söz etmektedir. Dile getirilenin ne olduğunu bilmek “ne” ve “nasıl” soruları etrafında anlaşılmaya çalışılmaktadır. Bu sorular bir şeyi bilmenin ancak onun nedenini bilmekle ilişkilendirilirken neden ve ne sorularına vereceğimiz cevap bizi orta terim, kıyas, tanıtlama ve *epistêmên*in ne olduğuna dair bir sorgulamaya götürmektedir. Çünkü Aristoteles’e göre neden sorusuna vereceğimiz cevap ne sorusuna verdiğimiz cevapla bağlantılı görünmektedir.

İkinci Çözümlemeler’de Aristoteles ortaya koyduğu olgu, neden ve ne sorularıyla bize kıyas anlamındaki orta terimden değil asıl anlamı genişletilmiş bir “özel neden” anlamında orta terimden söz etmektedir. Bir diğer ifadeyle orta terim, kendi başınlık olarak ifade edilen bir şeyin özel nedeni anlamında kullanılmaktadır. Var olup olmadığı sorusu esasında akılsal bir özün var olup olmaması ile ilişkilendirilirken onun ne olduğu sorusu da tanımda açmakla ilişkilendirilmektedir. Bu kavramların neden sorusu ile irtibatı bağlamında Aristoteles bir şeyin özel nedenini orta terimle ifade etmektedir. Çünkü nedenin bilgisine ancak bu şekilde ulaşılabilir. Nedenin bilgisi burada orta terime bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca orta terim Aristoteles’in kendi başınlık olarak ortaya koyduğu şeyin özüne ait bir nitelik ile bir araya getirilmiş bir tanım ile bir tanıtlamayı ifade etmektedir.

Tanıtlamada geçerli olan bilme türü tündengelim olup tündengelim ancak bir tûmelden hareketle bilmeyi gerektirir. Tûmelden hareket eden bu tanıtlama biçimi ile bilginin kesinliğinden söz etmek mümkün görünmektedir. Tûmevarımda tikelden hareket ederek bütünü kuşatmak mümkün olmadığı için tûmel olana ulaşamaz. Dolayısıyla tûmevarım ile bilgiye, nedene, yani tûmele ulaşamaz. Dahası bütün bir tikel itibariyle genel olan bir yargıya ulaşamayacağı için tikeller ne kadar çok olursa olsun tûmeli veremezler. Bu nedenle tûmevarım bir şeyi kesin bilmeyi mümkün kılamaz. Aristoteles'in örnek verdiği ruhun darmadağın olanı bir araya getirip düzenlemesi sadece bir tûmevarım örneği olmayıp ruhun burada kendinde ortaya çıkan bir araya getirip bir birlik verdiği ifadesidir. Bir bakıma ruhun birlik verme özelliği bilmenin imkanını bize sunmaktadır. Aristoteles'in dağınık bir orduya benzettiği şeylerin ruh dolayısıyla *nousun* onları bir anda tutup bir araya getirip kavramasıyla kendine sunmasında bir doğrudanlık olduğu düşünülebilir.

Aristoteles bilmenin doğru bir tanıtlamayla mümkün olduğunu belirtmektedir. Aristoteles'in belirttiği gibi bir kıyasın geçerli olabilmesi doğru öncüllerle tanıtlama yapılabilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Bu öncüller doğru, ilk, dolaysız olabildiği sürece tanıtlamaya ve böylece de *epistêmê*ye imkân vermekte diyebiliriz. Bilimin ilkeleri yani bir bilimsel alana ait ilkeler ile tanıtlamanın ilkesi olan ortak ilk ilkeler tûmevarım ve tündengelim yoluyla bütün yukarıdaki süreçler itibariyle ortaya konmaya çalışılırken bilginin de ilkesi olan *nous* iki ilke biçiminin de garantörüdür.

Aristoteles bu bağlamda her şeyin zaten kanıtlanabilir olmadığını söylemektedir. Kanıtlanmadan bilinenler bir inanç olmayıp *doksada* bulunan şeyler gibi de değildir; öyle olmuş olsaydı Aristoteles bir bilmeden söz edemeyeceğimizi ifade etmektedir. Aristoteles *İkinci Çözümlemeler*'de öncelikle bilmenin imkânını mümkün kılan zorunlu önbilgiden söz etmektedir. Bu nedenle ilkeler doğrudan bilinmektedir. Doğrudan bilmek de Aristoteles'e göre *nous* ile mümkün olup bu bağlamda *nous* bir şeyi tanıtlamaksızın bilir, böylelikle bilme de tanıtlamadan daha geçerli bir bilmedir. İlkelerin bilinmesi başka bir şeyin bilinmesi gibi olmayıp doğrudan ve dolaysız bilinmektedir. Dolayısıyla ilkeler için bir tanıtlama sürecinden yahut bir kıyastan söz edilemeyeceği gibi ilkelerin özellikle de tanıtlamayı mümkün kılan çelişmezlik ilkesinin *a priori* olabileceği söylenebilir.

Nousun a priori bir yeti olup olmadığı ve bir anlamda onun sezgi veya aklî görü yahut aklî sezgi gibi anlaşılıp anlaşılmadığı tartışması en nihayetinde ilkelerin bir süreç

itibariyle bilinip bilinmemesini ve onun muhakeme faaliyetinin bir sonucu olup olmadığını tartışmaya açmaktadır. Ancak Aristoteles, “İkinci Çözümlemeler’in” başlarında *epistêmê*, *nous* ve *doksa* ayrımı ve yine son paragrafta bu ayrımın vurgulanması ile *nousun* herhangi bir tümevarımsal düşüncenin elde ettiği yahut ulaştığı bir sonuç olmadığının altını çizmektedir. Aristoteles ayrıca *nousun* bir yeti olmadığının altını özellikle çizerken *nousu*; *epistêmênin* *arkhêsi*/ilkesi olarak da *doksadan* ayırmakta ve *nousun* ilkelerinin dolaysız, doğrudan bilinebilir olan olduğundan söz ederken *nousun* bunları doğrudan elde ettiğini de ifade etmektedir.

KAYNAKLAR

- Akkanat, Hasan. *Klasik Dönem İslam Felsefesinde Tümmeller İbn Sina Eksenli Bir Çözümleme*. Adana: Karahan Kitabevi, 2017.
- Aristoteles. *İkinci Çözümlemeler*. Çev. Ali Houshiary. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Aristoteles. *Nikomakhosa Etik*. Çev. Saffet Babür. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1998.
- Aristoteles. *Sofistçe Çürütmeler*. Çev. Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2019.
- Aristoteles. *Birinci Çözümlemeler*. Çev. Ali Houshiary. Ankara: Dost Kitabevi, 1998.
- Aristoteles. *Fizik*. Çev. Saffet Babür. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2019.
- Aristoteles. *Kategoriler*. Çev. Saffet Babür. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 2019.
- Aristoteles. *Metafizik*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2012.
- Aristoteles. *Ruh Üzerine*. Çeviren Ömer Aygün ve Y. Gurur Sev. İstanbul: Pinhan Yayıncılık, 2018.
- Aristotle. *Prior and Posterior Analytics*. ReadClassic.com, 2010.
- Aristotle. *Posterior Analytics*. Çev. Jonathan Barnes, Ed. J. L. Ackrill ve Lindsay Judson. New York: Oxford University Press, 1994.
- Arslan, Ahmet. *İlkçağ Felsefe Tarihi 1 / Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022.
- Aydede, Murat. "Aristotle on Episteme and Nous: The Posterior Analytics". *The Southern Journal of Philosophy* 36, (1998): 15-46.
<https://doi.org/10.1111/j.2041-6962.1998.tb01742.x>. (erişim: 13. 03. 2021).
- Aydoğdu, Hüseyin. "Aristoteles Ontolojisinde Töz (Ousia)-Öz (Eidos) İkiliği Problemi". *Dört Öge* 18 (2020): 33-51.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1216077> (erişim 19.09.2021).
- Barnes, Jonathan. *Sokrates Öncesi Yunan Felsefesi*. Çev. Hüsen Portakal. İstanbul: Cem Yayınevi, 2004.
- Barnes, Jonathan. "Aristotle's Theory of Demonstration". Ed. Jonathon Barnes, Malcom Schofield, ve Richard Sorabji, *Phronesis* 14 (1969): 123-52.
<https://www.jstor.org/stable/4181832> (erişim 02. 03. 2024)
- Baykent, Ufuk Özen. " Sokrates Öncesi Felsefede Arkhê Sorunu", *Avrasya Sosyal Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi* 5 (2018): 130-142.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/591716> (erişim 12.08. 2023).

- Bravo, İşıl Bayar. “Antikçağ’da Varlık Ve Bilgi Problemleri Üstüne”. *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 4 (2007): 43-58.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/803628> (erişim 23.04.2022).
- Crubellier, Michel, ve Pierre Pellegrin. *Aristoteles - Filozof ve Bilme Meselesi*. Çeviren Burak Garen Beşiktaşlıyan. Yapı Kredi Yayınları, 2017.
- Çankaya, Aylin. “Aristoteles'te Nous ve Noesis Kavramları Üzerine Belirlemeler”. *Cogito* 77 (2014): 131-149.
- Çiçekdağı, Caner. “Aristoteles’te Mantık Kavramı ve Temel Akıl Yürütme Çeşitleri”. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 3 (2016): 55-63.
<https://doi.org/10.21666/mskuefd.60683>. (erişim 04.10. 2022).
- Çitil, Ahmet Ayhan. *Matematik ve Metafizik Kitap 1: Sayı ve Nesne*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- Çoşar, Hakan ve Hasan Akkanat. “İlk İlkelerin Kaynağı Nedir? İkinci Analitikler 2. 19 Çevirisinde Bir İnceleme”. *Felsefe Dünyası* 66 (2017): 20-57.
- Delice, Engin. “Aristoteles Felsefesinde Tasımsal Tanıt Ve Diyalektik İlişkisi.” Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. 2007.
<http://hdl.handle.net/20.500.12575/28105>. (erişim 23.04.2023).
- Deslauriers, Marguerite. “Aristotle on Definition”, Ed. J.H. Waszink, W.J. Verdenius ve J.C.M. Van Winden, Netherlands: Brill NV, *Philosophia Antiqua, A Series of Studies on Ancienet Philosophy* 109 (2007).
- Gasser-Wingate, Marc. “Aristotle on Induction and First Principles”. *Philosophers’ Imprint* 16 (2016): 1-20.
https://filehost.29mayis.edu.tr/upload/2020/06/01/sbe_tez_yazim_kilavuzu_28_12_2016.pdf (erişim 19.12.2023)
- Guthrie, W. K. C. *Yunan Felsefe Tarihi -I Sokrates Öncesi İlk Filozoflar ve Pythagorasçılar*. Çev. Ergün Akça. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- Guthrie, *Yunan Felsefe Tarihi (6. Cilt) Aristoteles - Bir Buluşma*. Çev. Sabri Gürses. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2021.
- Haltmayer, Stephan. “Aristoteles’de Organon’un Kuruluş Düzeni Açısından ‘Bizim İçin Önce Gelen’ ve ‘Ne İse O Olarak Önce Gelen’”. Çev. O. Akın Etan. *Felsefe Arkivi* 28 (2013).
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/14405> (erişim 16.09.2021).
- Haltmayer. “Aristoteles’in İkinci Analitiği Bağlamında İlke”. Çev. O. Akın Etan. *Felsefe Arkivi* 28 (2013): 175-182.
<https://www.acarindex.com/felsefe-arkivi/aristotelesin-ikinci-analitigi-baglaminda-ilke-283597> (erişim 16.09.2021).

- Irwin, Terence. *Aristotle's First Principles*. New York: Oxford University Press, 1990.
- Leshner, James H. "The Meaning of Noyz ensuremath sigma in the Posterior Analytics". *Phronesis* 18 (1973): 44-68.
<https://doi.org/10.1163/156852873x00041>. (erişim 15.03.2024).
- McKirahan, Richard D. *Philosophy Before Socrates: An Introduction with Texts and Commentary*. United States of America: Hackett Publishing Company, 1994.
- Peters, Francis E. *Antik Yunan Felsefesi Terimleri Sözlüğü*. Çev. Hakkı Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2004.
- Primavesi, Oliver ve Christof Rapp. *Aristoteles*. Ed. Hasanhan Taylan Erkipçak. Çev. Barış Yiğit. İstanbul: Runik Kitap, 2021.
- Ross, W. D. *Aristoteles*. Çev. Ahmet Arslan. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2017.
- Ross, W.D. *Aristotle's Prior and Posterior Analytics A Revised Text with Introduction and Commentary*, London: Oxford University Press, 1957.
- Tabanlı, Egemen. "Bilimsel Araştırmalarda Bir Meşruiyet Zemini Olarak Tanım: Aristoteles'in Devinim Tanımı Örneği". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 51 (2022): 23-36.
<https://doi.org/10.30794/pausbed.1092608>. (erişim 23.12.2023).
- Tağman, S. Ertan. "Bilimsel Açıklamanın Felsefi Temelleri Bağlamında Aristoteles'in Dört Neden Kuramı". *Dört Öge* 13 (2018): 85-106.
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/567854> (erişim 20.11.2022).
- Yu, Jiyuan. "Is There a Focal Meaning of Being in Aristotle?", *The Society for Ancient Greek Philosophy Newsletter* (1999): 1-17.
<https://orb.binghamton.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1192&context=sagp> (erişim 19. 07. 2024)
- Yücefer, Hakan. "Aristoteles'in Metafiziği Ontoteolojik mi?". *Cogito* 77 (2014): 9-50.

ÖZGEÇMİŞ

Adı, Soyadı	İkra	ÖZBAYRAK
Doğum Yeri ve Yılı		
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce	Arapça
ve Düzeyi	İyi	İyi
Eğitim Durumu	Başlama - Bitirme Yılı	Kurum Adı
Lise		
Lisans	2014	2019
		İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Yüksek Lisans	2019	2024
		İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi
Doktora		
Çalıştığı Kurum/lar	Başlama - Ayrılma Yılı	Çalışılan Kurumun Adı
1.		
2.		
3.		
Üye Olduğu Bilimsel ve Mesleki Kuruluşlar		
Katıldığı Proje ve Toplantılar		
Yayınlar:		
Diğer:		
İletişim (e-posta):		
	Tarih İmza Adı Soyadı	25.12.2024 İkra ÖZBAYRAK

